

de Rechtspraak

Raad voor de
rechtspraak

Research Memoranda
nr. 4, jaargang 3, 2007

Afgewogen straffen

Research Memoranda, nr. 4, jaargang 3, 2007

Afgewogen straffen

Analyse en verbetering van de Databank Consistente Straftoemeting

Frank van Tulder en Bart Diephuis

Frank van Tulder
Bart Diephuis

m.m.v.
Albert Klijn
Marnix Croes

Afgewogen straffen

Analyse en verbetering van de Databank Consistente Straftoemeting

Inhoudsopgave

Introductie	4
Deel I - Analyse	9
1 Probleemstelling en methode van analyse	10
2 Eerder onderzoek over (verschillen in) straftoemeting	12
3 De basisgegevens van de DCST	16
3.1 De basisgegevens	16
3.2 Typen delicten en opgelegde straffen	16
4 De straftoemeting door de hoven	26
5 De straftoemeting in hoger beroep versus die in eerste aanleg	38
6 Conclusies	46
Bijlage A bij deel I. Technische vormgeving	49
Deel II - Verbetering van de consistentie in de straftoemeting?	53
7 Handvatten voor betere motivering en meer eenheid van straftoemeting	54
8 Goede informatie over vergelijkbare gevallen?	58
Tot slot	64
Literatuur	66
Over de auteurs	68

Introductie

“Er is niets op tegen die statistische informatie over straftoemeting te vertalen als oriëntatiepunten, dat wil zeggen datgene wat pleegt te worden opgelegd samen te vatten en in grote lijnen weer te geven, mits duidelijk is dat zij een descriptief en geen prescriptief karakter hebben.”

J.W. Fokkens
op het Symposium Straftoemeting, Amsterdam, november 2005

Het bevorderen van de rechtseenheid is een van de doelstellingen van de *Agenda van de Rechtspraak 2005-2008*. Het thema is niet nieuw. De commissie-Leemhuis, die ten doel had de minister te adviseren over modernisering van de rechterlijke macht, hield zich er ook mee bezig. Zij constateerde dat er tussen en binnen gerechten veel werd overlegd om meer rechtseenheid te bewerkstelligen, maar dat rechters desondanks vaak onvolledig zicht hadden op uitspraken van collega's bij andere rechtbanken. Verbetering van de informatie-uitwisseling achtte de commissie dan ook noodzakelijk (Commissie Leemhuis, 1998, p.21). Bij een terugblik op de realisering van de doelstellingen uit de *Agenda van de Rechtspraak 2005-2008* constateert de onlangs gepubliceerde *Agenda van de Rechtspraak 2008-2011* dat de procedurele rechtseenheid inmiddels sterk verbeterd is, maar dat de materiële rechtseenheid achterblijft. Als één van de instrumenten om deze materiële rechtseenheid te verbeteren, wordt de publicatie van alle rechterlijke uitspraken 'van enige algemene relevantie' op het internet genoemd (Raad voor de rechtspraak, 2007, p.13 en p.26).

Het bevorderen van consistentie in de straftoemeting is een onderdeel van het bevoor-

deren van die rechtseenheid. De Rechtspraak werkt, in het kader van het zogenaamde PROMIS-project, momenteel aan het invoeren van een standaard waaraan de motivering van vonnissen moet voldoen. Daarbij gaat het in de eerste plaats om de delen van het vonnis die zich richten op de al dan niet bewezen verklaring van de ten laste gelegde feiten. Daarnaast speelt ook de motivering van de straf een rol. Een standaardisering van de motivering en de daarbij gehanteerde criteria zal, zo is de achterliggende gedachte, twee doelen dienen. In de eerste plaats zal het gebruik van een dergelijke standaard de transparantie van de rechterlijke wijze van oordeelsvorming voor de samenleving vergroten. In de tweede plaats zal het de verschillen tussen verschillende rechters of rechterlijke colleges in de wijze van oordeelsvorming en daarmee in het oordeel zelf verminderen.

Naast het in ontwikkeling zijnde PROMIS-project bestaan er ter ondersteuning van rechters en ter bevordering van consistentie en eenheid bij de straftoemeting momenteel reeds twee instrumenten: de *Oriëntatiepunten* en de *Databank Consistente Straftoemeting (DCST)*. De *Oriëntatiepunten* bieden de rechter momenteel ondersteuning bij de bepaling van de straf voor een aantal relatief vaak voorkomende minder ernstige strafbare feiten.¹ De DCST is daarentegen juist gericht op een aantal betrekkelijk weinig voorkomende ernstige strafbare feiten. Deze databank bevat vanaf het jaar 2000 gegevens over behandelde strafzaken waarin een gerechtshof een gevangenisstraf van ten minste vier jaar heeft opgelegd. De DCST is een vroeg voorbeeld van de in de recente *Strategische Agenda* bepleite publicatie van uitspraken van enig belang op internet. Het vertrekpunt bij de ontwikkeling

van de DCST was de gedachte dat gebrek aan kennis bij strafrechters over de landelijke straftoemetingspraktijk in vergelijkbare gevallen leidt tot verschillen in de aard en mate van de opgelegde straf. De DCST zou deze kennis kunnen leveren. Een belangrijke bijkomende doelstelling van de databank was de *structurering van de strafmotivering*. Richtinggevend in dit kader zouden de kenmerken moeten zijn die in de databank zijn opgenomen. Om dit te bereiken heeft het toenmalige Projectteam Consistente Straftoemeting zich veel moeite getroost om er voor te zorgen dat het systeem van strafbepalende kenmerken was gegrond in de rechterlijke straftoemetingspraktijk (op.cit., p.60). Op deze manier zou dus ook de inzichtelijkheid van de straftoemeting, zowel voor rechters als voor anderen, kunnen worden vergroot.

Wil een instrument worden gehoord, dan zal het bespeeld moeten worden. Hoe staat het met het gebruik van deze instrumenten? Veel rechters verklaren dat zij de oriëntatiepunten gebruiken (Schoep en Schuyt 2005, p.54). Daarbij stelt Schoep (2006) overigens wel dat het gebruik van oriëntatiepunten in vonnissen versnipperd is, waarbij ook het begrip 'oriëntatiepunt' zelf lokaal verschillend wordt ingevuld.² De DCST blijkt echter, anders dan de oriëntatiepunten, nauwelijks te worden gebruikt (Schuyt en Schoep 2005, p.50). Wat is hier de oorzaak van? De DCST is in de eerste plaats opgezet om gevalsvergelijking toe te kunnen passen bij de straftoemeting (Schoep en Schuyt 2005, p.59). Opmerkelijk genoeg wijzen veel geïnterviewde rechters een vergelijking van zaken af, met als argument dat bij dit soort zware strafzaken 'unieke' kenmerken van de dader een rol spelen bij het bepalen van de straf. De zaken zouden onderling dus moeilijk te vergelijken zijn. Franken (2005) meent dat voor de straftoemeting relevante factoren zich moeilijk laten vergelijken en dat gevalsvergelij-

king met de databank daarom heilloos is. Een constatering vanuit de praktijk is dat de databank onvoldoende bruikbare informatie over strafbepalende kenmerken bevat. Een zoekvraag levert soms te veel en soms te weinig informatie op. Naast deze principiële of inhoudelijke bezwaren, wijzen gebruikers soms op de praktische gebreken in de zoekmogelijkheden binnen de databank.³ Schoep en Schuyt (2005) formuleren twee aandachtspunten om het gebruik van de DCST te verbeteren. Het eerste aandachtspunt betreft de persoon van de rechter. Rechters zullen meer dan tot nu toe het geval is bereid moeten zijn hun 'referentiekader open te stellen' voor de informatie uit de databank. Ook Schmidt (2005) wijst in zijn bespreking van het onderzoek op het belang van de houding van potentiële gebruikers: 'van evident belang voor het welslagen van verbeterpogingen aan de databank is dan ook de aanwezigheid binnen de rechterlijke organisatie van de visie en overtuiging dat explicitering van bedoelde kennis een existentiële noodzaak is en dat die explicitering alleen kan worden verwezenlijkt door de redenen voor individuele straffen voor zover dat mogelijk is te verwoorden en ter discussie te stellen'. Het tweede aandachtspunt betreft het instrument zelf. In de eerste plaats op het gebied van de inhoud. Schoep en Schuyt vragen zich af of de databank geen breder scala van zaken zou moeten bevatten dan die waarvoor een gevangenisstraf van vier jaar of meer wordt opgelegd. Dat gegeven beperkt het bereik naar hun mening te sterk. Haentjes (2005) pleit in dit verband voor een uitbreiding naar gevangenisstraffen met een duur vanaf twee jaar. In de tweede plaats op het gebied van het gebruiksgemak. Zowel het verstrekken van de informatie ter vulling van de databank als de vergaring van de relevante informatie uit de databank, zouden te bewerkelijk zijn in de drukke rechterlijke praktijk.

¹ Deze oriëntatiepunten vormen een gedeeltelijke pendant van de richtlijnen die het OM hanteert bij het formuleren van eisen bij veel voorkomende misdrijven (BOS/Polaris).

² Overigens stelde slechts 17% van de steekproef van rechters in De Keijser en van Koppen (2004, p.176) de oriëntatiepunten te gebruiken. Mogelijk is het gebruik sindsdien toegenomen.

³ In Porta Iuris: van goed naar beter, Ruigrok/NetPanel (2007) zeggen weinig geïnterviewden de databank te gebruiken. De navigatie en weergave worden als niet-gebruiksvriendelijk aangeduid.

Het Symposium Straftoemeting, dat in oktober 2005 in Amsterdam werd gehouden, beoogde een reflectie op het onderzoek van Schoep en Schuyt. Zoals was te verwachten, rees de vraag of de DCST als instrument ter bevordering van de consistentie al dan niet moest worden afgeschreven. Die vraag werd uiteindelijk negatief beantwoord. Dat was wellicht voor een niet onbelangrijk deel het gevolg van de bijdrage van Fokkens tijdens dit symposium. Hij stelde daarin dat 'strafstoemeting door de rechter [...] op dezelfde wijze tot stand [dient] te komen als alle rechtspraak, namelijk door gemotiveerd aan te sluiten bij jurisprudentie en waar nodig daarvan gemotiveerd af te wijken, zulks mede afhankelijk van door OM en verdediging aangedragen argumenten waarop steeds uitdrukkelijk moet worden ingegaan. Het aansluiten bij de jurisprudentie - hier wat in het land wordt opgelegd voor bepaalde feiten - was lange tijd niet mogelijk omdat er geen informatie bestond over de rechtspraak als het gaat om strafstoemeting, maar thans is het wel mogelijk die beschikbaar te krijgen. Het gaat dus om statistische informatie over de straffen die worden opgelegd.'⁴ En dan volgt het citaat dat aan deze inleiding vooraf gaat. Vrij vertaald: rechter, maak gebruik van statistische informatie over de bestaande praktijk - waar jezelf deel van uitmaakt - als basis voor een vervolgens te nemen beslissing. Wie instemt met deze oproep, ziet zich echter geconfronteerd met de eerder geconstateerde problemen bij de huidige uitvoering van de DCST. Een praktisch vervolg op het pleidooi van Fokkens lijkt ons het verhelpen van deze problemen. Daartoe bij te dragen is het doel van deze publicatie. Dat gebeurt in twee stappen.

In de eerste plaats willen we duidelijk maken dat de vergelijking van zaken in termen van strafstoemeting wel degelijk mogelijk is. Dit beargumenteren we niet langs juridische weg, maar door, uitgaande van de DCST, de feitelijke

strafstoemeting door rechters te onderzoeken. Wat is de relatie tussen de opgelegde straffen en de kenmerken van zaken en door welke overwegingen laten rechters zich blijkbaar in de praktijk van de strafstoemeting leiden? Met andere woorden: welke criteria spelen impliciet of expliciet een rol bij de motivering van de hoogte van straffen in de huidige praktijk van strafstoemeting en zijn via empirisch onderzoek boven tafel te krijgen? Wanneer Franken (2005) gelijk zou hebben dat elke strafzaak uniek is en strafzaken op basis van de DCST dus niet te vergelijken zijn, zou dat uit onze analyses moeten blijken. Dan zou in de DCST geen duidelijke systematiek te ontdekken moeten zijn in de relatie tussen door de rechter (gemiddeld) gegeven straffen en kenmerken van delict en (ook in de DCST opgenomen kenmerken van de) dader. Daarnaast onderzoeken we of er veranderingen in strafstoemeting over de tijd optreden of verschillen daarin tussen gerechten bestaan. Deze 'praktijk van de strafstoemeting' behandelen we in deel I van deze publicatie.

In deel II dragen we, voor een groot deel op basis van de analyses in deel I, een aantal algemene en meer specifieke bouwstenen aan voor een betere motivering van de hoogte van straffen. De specifieke bouwstenen betreffen het volgende. Uitkomsten van de DCST, of beter een uitgebreide DCST, zouden als oriëntatiepunt voor de rechter kunnen gaan fungeren en zo bijdragen aan een vergroting van de eenheid in de strafstoemeting. Daarbij is dan een vergroting van de praktische bruikbaarheid van de DCST dringend noodzakelijk. Gegeven de relevante kenmerken van de zaak, moet de vormgeving van de DCST zo worden dat daarbij het oriëntatiepunt en een beperkt aantal 'meest vergelijkbare' zaken met achterliggende gegevens snel te vinden zijn. De mogelijkheden daartoe worden, aan de hand van een voorbeeld, geschetst.

⁴ Uit de samenvatting van de bijdrage van J.W. Fokkens aan het Symposium Straftoemeting op 5 oktober 2005, Beurs van Berlage, Amsterdam.

Deel I - Analyse

01

Probleemstelling en methode van analyse

Aan het eind van de introductie werd de probleemstelling van deel I weergegeven. Wat is de relatie tussen de opgelegde straffen en de kenmerken van zaken en door welke overwegingen laten zij zich blijkbare in de praktijk van de straftoemeting leiden? Met andere woorden: welke criteria spelen impliciet of expliciet een rol bij de motivering van de hoogte van straffen in de huidige praktijk van straftoemeting en zijn via empirisch onderzoek boven tafel te krijgen? In hoeverre zijn daarbij veranderingen in de loop van de tijd of verschillen tussen gerechten onderling waar te nemen?

De Databank Consistente Straftoemeting (DCST) bevat, naast gegevens over de hoogte van straffen, ook een aantal voor de straftoemeting mogelijk relevant geachte kenmerken van de zaken. Deze kenmerken zijn in vijf typen te verdelen:

- 1 de altijd, dus los van de feitelijke strafmotivering, in de zaak bewezen verklaarde delicten, naar Wetboek, artikel en lidnummer en de mate van letsel bij het slachtoffer.
- 2 de altijd, dus los van de feitelijke strafmotivering, gegeven kenmerken van de dader, zoals geslacht en minder- of meerderjarigheid.
- 3 de eventueel door het hof in de motivering van het vonnis als relevant aangegeven kwalificaties van de bewezen verklaarde delicten, zoals 'ernstige verstoring van de rechtsorde'.
- 4 de eventueel door het hof in de motivering van het vonnis als relevant aangegeven kwalificaties van de dader, zoals 'verminderd toerekeningsvatbaar', 'recidivist' of 'houding dader strafverlichtend'.
- 5 de kenmerken van de procesgang, bijvoorbeeld: welk hof behandelde de zaak?; in welk jaar werd de zaak behandeld?; wat was de straf in eerste aanleg? e.d.

De DCST is bedoeld om rechters en raads heren de mogelijkheid te geven om voor de straftoemeting relevante selecties te maken en bevat een selectie van belangrijke strafbepalende kenmerken die na uitgebreide discussie tot stand is gekomen (Schuyt en Schoep 2005). Variabelen die mogelijk wel van belang zijn maar desondanks niet in de databank zijn opgenomen, kunnen vanzelfsprekend ook niet in de analyse worden meegenomen. In die zin bepalen de in de DCST beschikbare kenmerken de grenzen van de analyse.

De gegevens over bovengenoemde kenmerken zijn gebaseerd op de door BISTRO in de DCST ingevoerde gegevens. BISTRO baseert zich hierbij op de door de hoven gegeven informatie, waarbij de onder 4 en 5 genoemde kenmerken worden gebaseerd op de tekst van het arrest. Bij de hier weergegeven analyse van de DCST heeft, afgezien daarvan, geen verdere analyse van de dossiers van de betreffende zaken plaatsgehad.

De onder 1 t/m 4 gegeven kenmerken van de zaak spelen waarschijnlijk of mogelijk een rol bij de straftoemeting en worden *gelijktijdig* in de analyse betrokken. Dat betekent dat het uiteindelijk geschatte effect van een kenmerk zoveel mogelijk het *geïsoleerde* effect van dat kenmerk op de straftoemeting weergeeft. Daarbij kunnen we a priori bepaalde verwachtingen hebben over de invloed die een bepaald kenmerk in een zaak op de straftoemeting heeft. Bijvoorbeeld: naarmate het wettelijk strafmaximum van een bewezen verklaard delict hoger is, zal de straf hoger zijn. En, als het letsel van het slachtoffer ernstiger is, dan zal de straf hoger zijn. Naarmate deze a priori verwachtingen beter in de uitkomsten tot hun recht komen, kunnen we meer vertrouwen in de analyse hebben.

Het geheel van de onder 1 t/m 4 gegeven kenmerken van de zaak geeft een zo goed mogelijk beeld van de zaak, ofwel het 'geval'. En daarmee van de gemiddeld voor een dergelijk geval door een hof gegeven straf. Anders gezegd: de gecombineerde schatting van de effecten van die kenmerken maakt, als de relatie bevredigend is, daarmee een 'gevalsvergelijking' mogelijk.

Zijn er echter in de praktijk nog andere verschillen bij de straftoemeting, nadat we de onder 1 t/m 4 genoemde kenmerken van de zaak expliciet in beschouwing hebben genomen? Ofwel verschillen in punitiviteit: ongelijke straftoemeting in overigens in grote mate vergelijkbare zaken dus. Hiervoor richten we onze aandacht op de onder 5 genoemde kenmerken. Mogelijk zijn er veranderingen in de loop van de tijd in de straftoemeting, zijn er verschillen tussen hoven onderling of tussen hoven en de rechtbank in eerste aanleg. We bekijken of dergelijke verschillen in punitiviteit bestaan, nadat we verder zo veel mogelijk voor alle beschikbare en relevant gebleken kenmerken van de zaak hebben gecorrigeerd. Deze analyse heeft betrekking op de uiteindelijke straftoemeting door de appelrechter en de onderlinge verschillen daarbij. Een andere vraag is echter of de appelrechter en de rechter in eerste aanleg dezelfde criteria voor straftoemeting hanteren en daarmee even punitief zijn. Deze vraag krijgt aandacht in een analyse waarbij de uitkomsten van de DCST-zaken in hoger beroep worden vergeleken met die in eerste aanleg. Omdat de zaken, wanneer de rechter in eerste aanleg en appelrechter niet over de bewezenverklaring van mening verschillen, in sterke mate vergelijkbaar zijn, kan daarbij een veel directere vergelijking van punitiviteit plaatsvinden.

De indeling van de rest van deel I is als volgt. Paragraaf 2 gaat in op eerder verricht onderzoek naar feitelijke straftoemeting en

veranderingen daarbij in de loop van de tijd of verschillen tussen gerechten. Paragraaf 3 geeft een overzicht van de belangrijkste gegevens in de DCST op het gebied van delicten en straffen. Paragraaf 4 geeft de analyse van de straftoemeting bij de zaken in de DCST. Paragraaf 5 geeft de vergelijking van de straftoemeting in hoger beroep in vergelijking met die in eerste aanleg. Paragraaf 6 bevat ten slotte de voornaamste conclusies.

02

Eerder onderzoek over (verschillen in) straftoemeting

De Nederlandse *empirische* literatuur over feitelijke achtergronden in straftoemeting en verschillen daarin tussen rechters of gerechten is beperkt. Zoomer (1981) ging in op de strafvordering en straftoemeting bij zware criminaliteit. De ernst van het feit bleek een belangrijke verklarende variabele voor de hoogte van de (gevangenis)straf (p.89). De ernst werd daarbij gerelateerd aan het door het slachtoffer opgelopen letsel, de waarde van het gestolene en de materiële schade (p.33). Afhankelijk van het delict bleken ook andere factoren soms van belang. Bij diefstal met geweld en afpersing was dat wapenbezit, bij diefstal in vereniging met braak waren dat 2 kenmerken van de dader: de leeftijd en het al dan niet recidivist zijn (p.89). Een globale vergelijking tussen rechtbanken op het niveau van gemiddelden over groepen zaken liet soms aanzienlijke variatie zien in type en hoogte van de straf (p.30-31). Het was echter niet duidelijk in hoeverre de voor de straftoemeting relevante kenmerken van deze zaken tussen rechtbanken onderling verschillen vertoonden. Fiselier (1985) ging eveneens in op de feitelijke verschillen in straftoemeting per arrondissement. Zijn analyse betrof de periode 1963-1979. Hij constateerde verschillen in de strafvervolgging en de straftoemeting. Bij de straftoemeting waren de verschillen over het algemeen consequent, dat wil zeggen dat het beeld bij verschillende typen delicten vergelijkbaar is. Zo bleek Roermond relatief mild te straffen; Den Bosch en Breda daarentegen relatief streng. De auteur wijst echter op de samenhang met het vervolgingsbeleid; zo vonden in Den Bosch en Breda relatief weinig vervolgingen plaats. Als de zaken die voor de rechter komen relatief

zwaarder zijn, ligt het voor de hand dat de straffen zwaarder zijn. Berghuis (1992) analyseerde de toepassing van sancties in 1989 in de diverse arrondissementen. Hij betrok daarin zowel de afdelingen door het OM als door de rechter en keek naar de gemiddelde sancties bij zeven typen delicten, zoals eenvoudige mishandeling en gekwalificeerde diefstal. Ook hij constateerde behoorlijke verschillen in de toepassing van sancties tussen rechtbanken. Bij het zwaarst straffende arrondissement lagen de sancties soms gemiddeld 2,5 maal hoger dan bij het minst straffende. In deze verschillen kunnen zowel de mate waarin sancties worden opgelegd als de eventuele hoogte ervan tot uiting komen. De verschillen bleken echter het grootst in de hoogte van de opgelegde sancties, vooral bij de onvoorwaardelijke vrijheidsstraf. Berghuis (1992, p.85) stelde zelf dat de gevonden variatie in straftoemeting niet volledig het gevolg van verschillen in sanctiebeleid hoeft te zijn, maar ook kan samenhangen met verschillen in achterliggende feit- en persoonskenmerken, waar niet of slechts gedeeltelijk rekening mee kon worden gehouden. Grapendaal, Groen en Van der Heide (1997, p.31 e.v.) vonden eveneens forse verschillen tussen arrondissementen in gemiddelde straffen. Zo week de gemiddelde straf bij diefstal met braak per rechtbank gemiddeld 17% af van het landelijke cijfer. Andere analyses gaan specifiek in op de ontwikkeling van de straftoemeting in de tijd. Deze analyses geven een gemengd beeld (Berghuis en Mak 2002; Van Tulder 2005). Zo vindt de laatste over 1995-2003 een stijging

van de gemiddelde straf bij vermogensdelicten, maar een daling bij geweldsdelicten. Dergelijke ontwikkelingen kunnen echter sterk worden beïnvloed door ontwikkelingen ‘in het voorportaal van de rechter’, waardoor in toenemende mate alleen de ernstigere of – zoals waarschijnlijk bij geweld – juist ook minder ernstige zaken voor de rechter worden gebracht (Van der Heide et al. 2007).

De in het voorgaande beschreven empirische analyses richtten zich steeds op het vergelijken van gemiddelde straffen of ernst bij groepen delicten. De vraag waar de onderzoekers naar ongelijkheid in straftoemeting dan ook steeds mee worstelen, is in hoeverre die (groepen) delicten in achterliggende kenmerken (gemiddeld) vergelijkbaar zijn. Met andere woorden: komen de verschillen in straftoemeting voort uit het ongelijk zijn van de gevallen of uit het ongelijk zijn van de straftoemeting in gelijke gevallen? In dat laatste geval is sprake van verschillen in *punitiviteit*, in het eerste geval niet. Analyses op het niveau van *individuele* zaken kunnen duidelijk maken in hoeverre het een dan wel het ander het geval is. Waargenomen kenmerken van die individuele zaken kunnen dan immers in de analyse worden betrokken en met de straftoemeting in verband worden gebracht. Een poging daartoe vormt de door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), in het kader van analyses van straftoemeting, ontwikkelde ‘ernstscore’. Deze maatstaf zou een beeld moeten geven van verschillen en ontwikkelingen in de gemiddelde ernst van groepen strafzaken. Dit om veranderingen in (de toepassing van) sancties tegen de achtergrond van de ernst van de zaken te kunnen beoordelen. De ernstscore is een gewogen optelling van een aantal kenmerken van de delicten in de zaak en de dader. De score is op basis van interviews met deskundigen over bij de

straftoemeting relevante criteria in het veld ontwikkeld. Het ‘zwaarste delict’ in de zaak, dat is het delict met de hoogste wettelijke maximum-strafbedreiging, krijgt het grootste gewicht. Naast de hoogte van het wettelijk strafmaximum telt het aantal delicten in het proces-verbaal van de politie, het letsel van het slachtoffer, de schade als gevolg van het delict en de eventuele recidive en eerdere bestraffing van de dader. Vergelijkbare aspecten van de andere (gevoegde) delicten in de zaak worden eveneens meegenomen, zij het als totaal en met een veel kleiner gewicht. Nadeel van de gehanteerde methode is dat de weging van de verschillende kenmerken betrekkelijk willekeurig is.

Ook op een andere manier kunnen voor de straftoemeting relevante kenmerken van individuele zaken worden gebruikt om zicht op punitiviteit te verkrijgen. Een voorbeeld van een dergelijke analyse vormt Van Tulder (2003). Hij analyseerde de straftoemeting door de rechtbanken in gevallen van dood of lichamelijk letsel door schuld in het verkeer. Daarbij bleek het selectieproces in het voorportaal van de rechter van groot belang, maar blijken daarnaast verschillen in punitiviteit tussen gerechten op te treden. Overigens konden slechts het (beperkte) aantal kenmerken van de zaken, dat in de primaire procesbestanden beschikbaar is, in de analyse worden betrokken. Ook daarbij blijft dus de mogelijkheid bestaan dat bepaalde, voor de straftoemeting relevante kenmerken, niet worden waargenomen. Van Wingerden en Nieuwbeerta (2006) analyseerden de straftoemeting in gevallen van moord en doodslag. Bij een analyse op gegevens van individuele zaken van moord of doodslag vanaf 1993, waarin zij verschillende factoren gelijktijdig (‘multivariaat’) in beschouwing namen, vonden zij als relevante factoren voor de straftoemeting door de rechter:

1) delictkenmerken als de grondslag van de berechting (moord of doodslag), het aantal delicten, het aantal slachtoffers, het type en de plaats van de moord/doodslag, 2) daderkenmerken als leeftijd, geslacht en afkomst, 3) slachtofferkenmerken van dezelfde soort en 4) proceskenmerken. Wat deze laatste betreft: de onderzoekers vonden aanwijzingen voor een toenemende punitiviteit: de voor diverse kenmerken straf neemt toe met jaar van vonnis, terwijl de aanwijzingen voor verschillen tussen rechtbanken enigszins onduidelijk zijn.

Een ander type onderzoek naar straftoemeting richt zich op *ondervraging* van individuele rechters over de straf die ze voor aan hen, via casus-beschrijvingen, voorgelegde zaken zouden geven. De Keijser (2000) en De Keijser en Van Koppen (2004) laten via dit type onderzoek zien dat de straftoemeting van rechters onderling duidelijk kan verschillen.

Naast de resultaten van empirisch onderzoek staan natuurlijk veel ervaringen in de praktijk. Deze ervaringen suggereren ook het bestaan van verschillen in straftoemeting. Corstens (1998) gaat in op de straftoemeting door de hoven en constateert dat zelfs per kamer van een en hetzelfde hof, als gevolg van personele wisselingen, geen duidelijk straftoemetingsbeleid bestaat. Het is verder bekend dat er variatie is in de criteria die bij de straftoemeting en strafmotivering een rol spelen. Een illustratie in dit verband vormt de observatie van De Roos en Schoep (2001). Zij constateren dat 'maatschappelijke onrust' en 'een geschokte rechtsorde' door de ene rechter wel en door de andere rechter niet relevant worden geacht bij de straftoemeting (p.47-48).

De basisgegevens van de DCST

3.1 De basisgegevens

De DCST bevat gegevens vanaf het jaar 2000 van zaken waarbij in hoger beroep een vrijheidsstraf van minimaal vier jaar werd gegeven. De gegevens in de hier gepresenteerde analyse zijn gebaseerd op een afslag van de databank uit februari 2007.⁵ Op het totaal van de strafzaken die de hoven met een straf afdoen, is slechts bij 4% sprake van een vrijheidsstraf van 4 jaar of meer.⁶ De DCST beperkt zich dus in opzet, ook bij volledige vulling, tot een klein deel van alle strafzaken in hoger beroep.

De vulling van de DCST is verder afhankelijk van de door de hoven aan BISTRO verstrekte informatie. In het midden van de periode is de vulling het best geweest. Met name kort na het instellen van de databank was het met de vulling nog niet goed gesteld; slechts een klein deel van de zaken, waarin een straf van 4 jaar of meer door het hof was uitgesproken, werd in de DCST opgenomen. Dit is sindsdien aanvankelijk verbeterd. Bedroeg de vulling in de beginjaren 2000 en 2001 slechts rond de 40%, in 2003 is dit opgelopen tot bijna 80%.⁷ Vanaf 2004 lijkt de vullingsgraad weer te zijn teruggelopen. Terwijl het aantal door de hoven in totaal afgedane strafzaken tussen 2004 en 2005 nog met 14% toenam (Raad voor de rechtspraak 2006, p.24), lag het aantal in 2005 afgehandelde zaken in de DCST lager dan dat voor 2004.

Er zijn aanwijzingen dat bij de vulling van de databank de zaken waarin zwaardere straffen worden opgelegd, zijn oververtegenwoordigd.⁸ Dit effect is het sterkst bij het hof in Arnhem.⁹ Dit hoeft de volgende analyses niet te schaden, voorzover via de in de analyse betrokken achtergrondkenmerken voor deze selectiviteit wordt gecorrigeerd. Bij de bespreking van de resultaten komen we hier op terug. De in deze analyse betrokken afslag van het bestand bevat in totaal 1.349 zaken. Het hof in Den Haag heeft hierin het grootste aandeel (39%, N=529), het hof in Leeuwarden het kleinste (8%, N=102).

3.2 Typen delicten en opgelegde straffen

We schetsen allereerst een aantal kenmerken van de zaken in de DCST. Tabel 1 geeft een beeld van de in de zaken bewezen verklaarde delicten, getypeerd in 9 groepen. Daarbij zijn in de eerste cijferkolom in zaken van ‘meerdaadse samenloop’ alle delicten betrokken. Daarnaast geeft de tabel aan wat de verdeling is van de ‘zwaarste’ delicten in elke zaak. Hiermee bedoelen we het delict dat de zwaarste maximale strafbedreiging kent. Een ruwe maatstaf voor de zwaarte van de bewezen delicten is immers het wettelijk strafmaximum dat daaraan is verbonden.¹⁰

Tabel 1 Verdeling delicten naar type (aantal zaken is 1.349)

Delicttype	Totaal delicten	Zwaarste delict
Openbare orde	7%	3%
Zedendelicten	7%	5%
Geweld ^a	27%	46%
Diefstal ^b	24%	19%
Fraude en bedrog	3%	1%
Drugsdelicten	22%	26%
Wapens en munitie	8%	0%
Verkeer	0%	0%
Overig	1%	0%
Totaal	100%	100%

^a De DCST spreekt hier van delicten tegen de ‘persoonlijke integriteit’.

^b Inclusief diefstal met geweld.

Bron: afslag DCST, februari 2007

Gewelddelicten, diefstaldelicten en drugsdelicten maken elk ongeveer een kwart van de delicten in de DCST uit. Bij diefstal is overigens diefstal met geweld inbegrepen. Delicten tegen de openbare orde, zedendelicten (inclusief verkrachting) en delicten rond wapens en munitie zijn ook nog redelijk vertegenwoordigd: zij maken elk 7 à 8% van het totaal uit. De overige typen delicten komen slechts sporadisch voor. Wanneer we ons uitsluitend richten op het delict dat de zwaarste maximale strafbedrei-

ging in de zaak kent, dan is vooral het aandeel van gewelddelicten en in mindere mate dat van drugsdelicten nog groter. Dan maken deze typen 46% respectievelijk 26% van het totaal uit.

Er is variatie naar type delicten tussen de hoven. Figuur 1 brengt de aandelen van de bewezen verklaarde gewelddelicten, drugsdelicten, diefstaldelicten en overige delicten in beeld, voor totaal Nederland en de 5 hoven afzonderlijk.

⁵ BISTRO ontwikkelt en ondersteunt IT-toepassingen bij de rechtspraak en draagt zorg voor vulling en onderhoud van de DCST. Uiteraard is BISTRO voor de aanlevering van informatie afhankelijk van de medewerking van de hoven. Met dank aan Henk Kamps van BISTRO voor de medewerking aan de afslag van het bestand. De resultaten van een analyse van een eerdere afslag van DCST (augustus 2005) zijn te vinden in: Frank van Tulder en Bart Diephuis, ‘Straffen in hoger beroep bij zware criminaliteit’, Trema strafstoemingsbulletin, 2006/2 (oktober): 18-24.

⁶ Deze gegevens zijn afkomstig uit het OBJD, een onderzoeksbestand van het WODC dat is afgeleid van de Justitiële Documentatie (WODC-bewerking, met dank aan Marisca Brouwers).

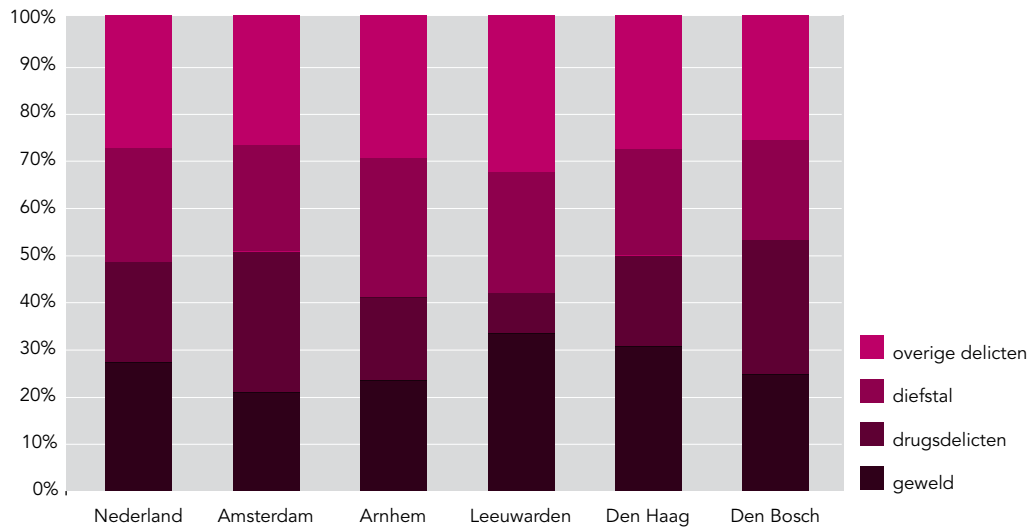
⁷ Volgens gegevens uit het in de vorige noot genoemde OBJD bedroeg het aantal zaken waarbij een hof een gevangenisstraf van 4 jaar of meer uitsprak in 2000: 300, in 2001: 302, in 2002: 345, in 2003: 388 en in 2004: 383. Meer recente betrouwbare gegevens uit deze bron zijn er nog niet. Het aantal zaken in DCST (afslag februari 2007) is in de jaren 2000 t/m 2005 achtereenvolgens: 154, 122, 247, 297, 247, 165.

⁸ Confrontatie van de verdeling van straffen in DCST met de gegevens over de verdeling van alle door de hoven gegeven gevangenisstraffen van 4 jaar en meer (bron: OBJD, WODC-bewerking) laat zien dat de lagere straffen zijn onder- en de hogere straffen zijn oververtegenwoordigd. De gemiddelde straf onder de straffen van 4 jaar en meer ligt in de periode 2000-2004 in DCST circa 10% hoger dan in werkelijkheid. De vullingsgraad is in deze periode 64%.

⁹ Bij het hof Arnhem is de in de vorige noot genoemde overschatting 17%, in Amsterdam slechts 7%. Arnhem heeft ook de laagste vullingsgraad in 2000-2004: 41%. De hoven van Den Haag en Leeuwarden hebben in die periode de hoogste vullingsgraad: 79%.

¹⁰ Daarbij is gecorrigeerd voor varianten als ‘poging tot’ of ‘medeplichtigheid aan’. Zie paragraaf 3.3.

Figuur 1 Verdeling delicten naar type, naar hof

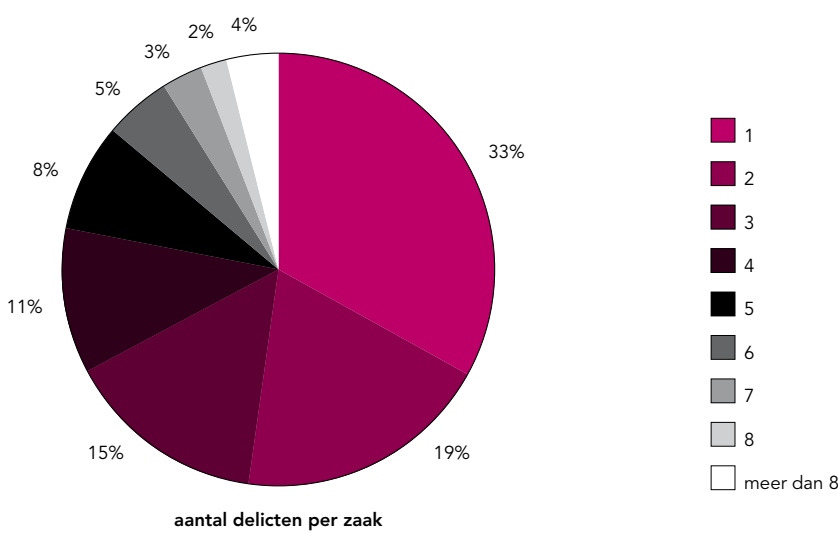

Bron: afslag DCST, februari 2007

De figuur laat zien dat het aandeel van de geweldsdelicten varieert van 21% in Amsterdam tot 33% in Leeuwarden. Daar staat tegenover dat het percentage drugsdelicten het hoogst is in Amsterdam (31%) en het laagst in Leeuwarden (11%). Het percentage diefstal-delicten ligt het hoogst in Arnhem (29%). Ook binnen de groepen komen verschillen in ernst voor. Zo bedraagt het percentage gevallen waarbij het slachtoffer de dood vindt binnen de groep geweldsmisdrijven in Amsterdam 72% en in Leeuwarden 57%.

Vaak is sprake van meerdere bewezen verklaarde delicten per zaak. Figuur 2a brengt de verdeling van het aantal bewezen verklaarde delicten per zaak in beeld en figuur 2b de variatie in typen delicten. Dit is het aantal verschillende typen delicten in de zaken, waarbij de typering in negen groepen uit tabel 1 is gebruikt.

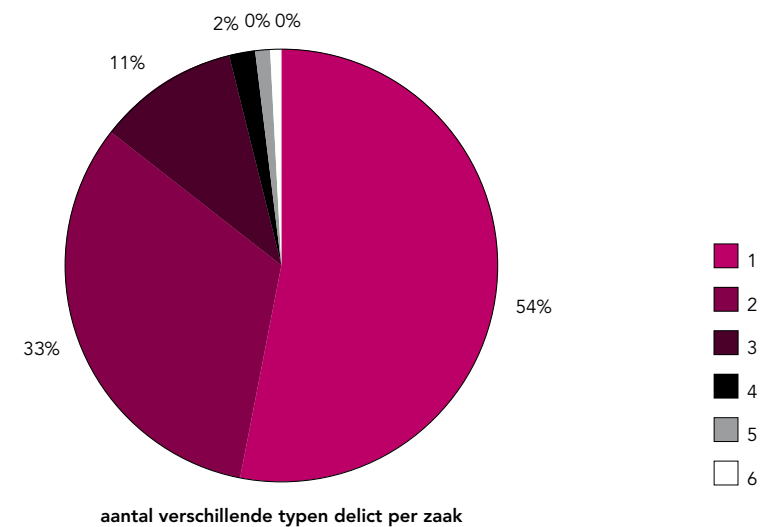
Figuur 2a Verdeling van zaken naar aantal delicten

Bron: afslag DCST, februari 2007

Bij ongeveer een derde van het totale aantal van 1.349 zaken in de DCST is sprake van één bewezen verklaard delict, bij ongeveer een zesde deel gaat het om twee delicten. Twee zaken spannen de kroon, met 19 delicten. Bij ruim de helft is sprake van één type delict, maar bij circa een derde gaat het om twee typen delicten. Gemiddeld is in een zaak sprake van 3,1 bewezen verklaarde delicten, van 1,6 verschillende typen. Overigens zien we ook hier variatie tussen de hoven.

Figuur 2b Verdeling van zaken naar aantal verschillende typen delicten

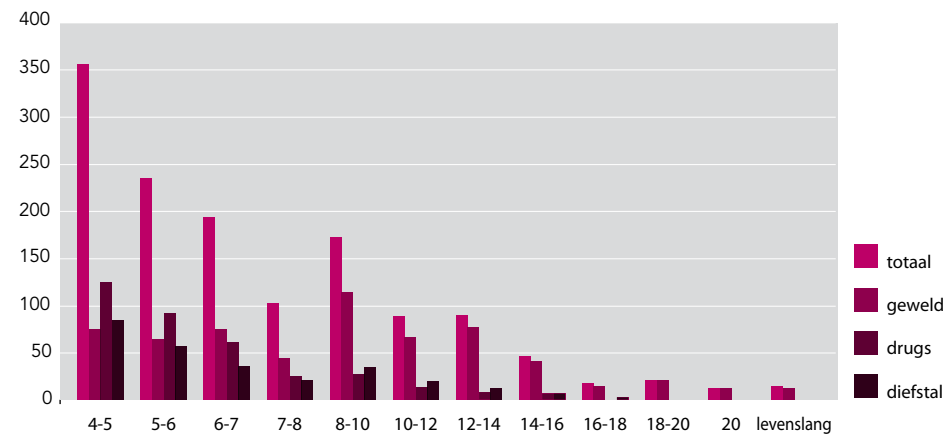

Bron: afslag DCST, februari 2007

Figuur 3 laat de verdeling van straffen in de DCST zien. Daarbij geven we niet alleen het totaal, maar maken ook een onderscheid naar

het type delict. Daarbij vormt het ‘zwaarste’ bewezen verklaarde delict in de zaak het criterium.

Figuur 3 Aantal straffen naar duurklasse (jaren gevangenisstraf), totaal en naar typen ‘zwaarste delict’

Bron: afslag DCST, februari 2007

De DCST bevat alleen straffen van ten minste 4 jaar. Ruim een kwart van de zaken valt in de klasse 4 tot 5 jaar, waarbij dan de straffen van precies 4 jaar weer verreweg het grootste deel vormen. Meer dan de helft van alle zaken in de DCST (52%) kent een straf tussen de 5 en 10 jaar en 21% een straf van 10 jaar of hoger. Er zitten 14 levenslange gevangenisstraffen in het bestand. Het meest voorkomende type ‘zwaarste’ delict betreft geweld. In de zwaardere strafklassen (vanaf 8 jaar) betreft het vrijwel steeds zaken waarbij het zwaarste delict een geweldsdelict is. In de klassen tussen 4 en 8 jaar zijn ook drugsdelicten en diefstal delicten ‘goed’ vertegenwoordigd.

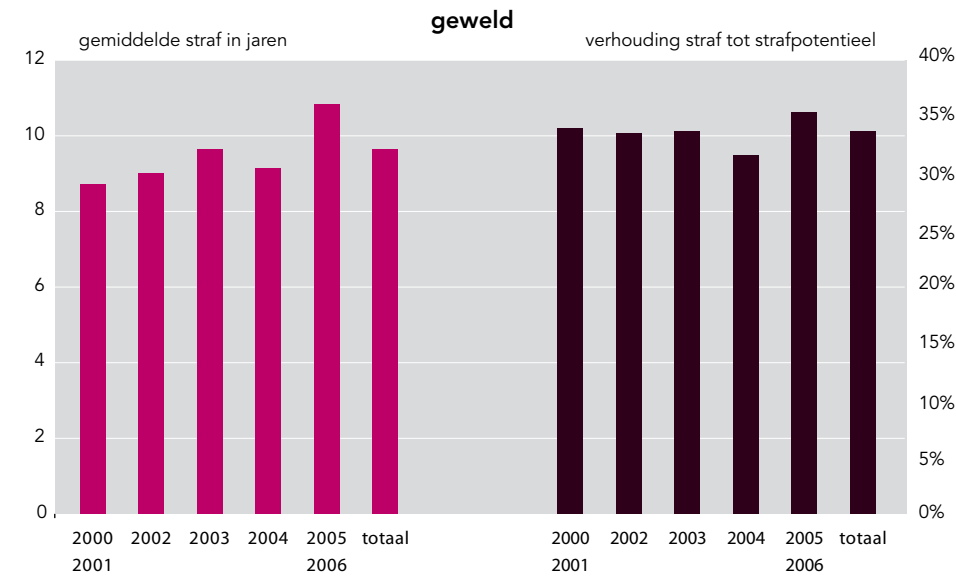
Hoe heeft de gemiddelde straf zich vanaf 2000 ontwikkeld en wat zijn de verschillen tussen de hoven in dit opzicht? In deze en volgende analyses maken we onderscheid tussen zaken waarbij het zwaarste een geweldsdelict betreft en de overige zaken. Korteheidshalve spreken we in het volgende over ‘geweldszaken’ en ‘niet-geweldszaken’. We maken dit onderscheid, gezien het belang dat rechters daaraan hechten. Het belang van het onderscheid wordt overigens onderstreept door belangrijke statistische verschillen die tussen deze groepen blijken op te treden.

De volgende figuur geeft een eerste beeld van de ontwikkeling in de tijd van de gemiddelde straftoemeting bij geweldszaken.¹¹ Figuur 4a laat zien dat de gemiddelde straf bij geweldszaken, met enige schommelingen, in de loop van de tijd is gestegen. Conclusies over ontwikkelingen in punitiviteit zijn daar nog niet uit te trekken, omdat we veranderingen in kenmerken van de zaken nog niet in de analyse hebben betrokken. En ontwikkelingen in straftoemeting kunnen uiteraard samenhangen met ontwikkelingen in de zwaarte van de zaken. Die bekijken we pas verderop in een analyse waarbij de verschillende kenmerken van de zaken gelijk-

tijdig in de analyse worden betrokken. Maar een aanzet kunnen we hier al geven. Als eerste ruwe maatstaf voor de zwaarte van de zaak is de ‘maximale strafbedreiging’ in de zaak beschikbaar. Dat is de som van de maximale strafbedreigingen van de verschillende bewezen verklaarde delicten in de zaak tot een maximum van 4/3 van de maximale strafbedreiging van het zwaarste delict in de zaak. Dit maximum is conform artikel 58 van het WvS. De in een zaak opgelegde straf was bij zaken waarbij een geweldsdelict het zwaarste was in de DCST gemiddeld 33% van het wettelijk strafmaximum, bij de overige delicten was dit 42%.¹² Het verschil hangt samen met de relatief hoge strafmaxima van geweldsdelicten. Figuur 4a brengt aan de rechterkant de ontwikkeling van dit percentage bij geweldszaken in beeld.

¹¹ Omdat de jaarlijkse aantallen zaken in DCST in 2000 en 2001 nog en in 2005 en 2006 weer vrij klein zijn, zijn de jaren 2000 en 2001 en de jaren 2005 en 2006 hier samengenomen. In deze figuur is levenslang geoperationaliseerd als 40 jaar. Anders waren ze buiten beschouwing gebleven.
¹² Ook bij de afzonderlijke groepen drugsdelicten, diefstal delicten en overige is deze verhouding steeds 42%.

Figuur 4a Geweldszaken: ontwikkeling gemiddelde straf, absoluut en als percentage van strafmaximum

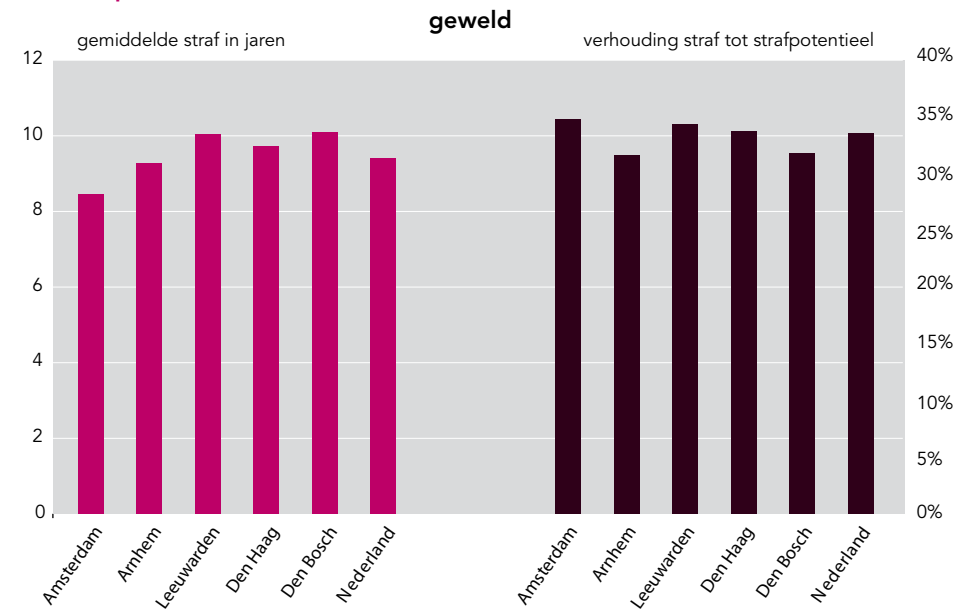
Bron: afslag DCST, februari 2007

Het beeld van de ontwikkeling van de straffen aan de rechterkant laat een minder duidelijke ontwikkeling zien dan aan de linkerkant. Dit wijst erop dat er in de loop van de tijd veranderingen zijn opgetreden in de zaakszwaarte, hier gemeten via de maximale strafbedreiging per zaak. Deze zaakszwaarte is niet in de figuur te zien, maar is in de beschouwde periode duidelijk toegenomen en ligt in 2005-2006 18% hoger dan in 2000. Daarbij vormt 2004 een opvallende neerwaartse en 2005-2006 een opvallende opwaartse uitschieter. Nadere analyse laat een samenhang zien met een indicatie voor de zwaarte van de bestrafte geweldsdelicten, namelijk het percentage zaken met dodelijke afloop. Dit percentage ligt de eerste jaren rond de 70%, maar in 2004

slechts op 48% om daarna weer te stijgen naar 60%. In 2004 zijn de behandelde zaken op dit gebied dus relatief licht. Na 2004 is de strafmaat hoger dan in de eerste jaren na 2000, ook al ligt het percentage zaken met dodelijke afloop lager. Dit is een mogelijke indicatie van een verhoogde punitiviteit. Daarop komen wij nog terug in een meer uitgebreide analyse.

In het bovenstaande maakten we een vergelijking in de tijd. Op dezelfde manier is een vergelijking te maken tussen de hoven. We geven weer voor geweldszaken de gemiddelde strafhoogte in absolute zin (links) en in relatieve zin (rechts), dat wil zeggen, als percentage van het wettelijk strafmaximum.

Figuur 4b Geweldszaken: gemiddelde straf, absoluut en als percentage van strafmaximum, per hof

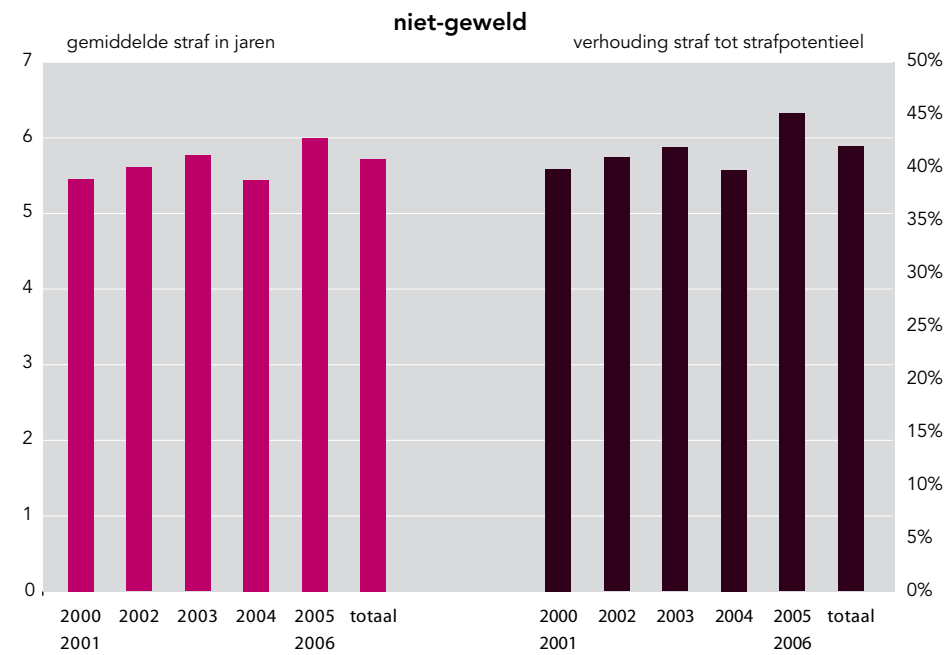
Bron: afslag DCST, februari 2007

Links is te zien dat Amsterdam de lichtste gemiddelde straf kent en Leeuwarden en Den Bosch de zwaarste. Maar het beeld aan de rechterkant, dus relatief ten opzichte van het strafmaximum, is heel anders. Het hof met de gemiddelde laagste straf voor geweldsmisdrijven, komt nu als hoogste uit de bus. Dat komt, omdat de geweldszaken in Amsterdam gemiddeld een relatief laag strafmaximum kennen. Bij Den Bosch is het beeld omgekeerd: het strafmaximum is daar relatief hoog. De achtergrond van deze verschillen is niet op voorhand duidelijk. Onderlinge verschillen in beleid van het OM bij de ten laste legging en al dan niet daarmee samenhangende verschillen in beoordeling van bewezen geachte feiten door de rechter kunnen hierbij een rol

spelen. Want, terwijl het strafmaximum in Amsterdam laag is, is het percentage geweldszaken met dodelijke afloop er hoog: 72% tegen 64% landelijk. Een dergelijke relatieve 'afwaardering' brengt dan zowel lagere straffen als lagere maximum straffen met zich mee. Ook Leeuwarden en Den Haag liggen in figuur 4b boven het landelijke gemiddelde en kennen dus relatief hoge straffen in vergelijking met de strafmaxima. Bij beide is daarbij wel sprake van een relatief laag percentage zaken met dodelijk afloop: 57 resp. 61%, tegen 64% landelijk.

Hoe is het beeld bij de niet-geweldszaken? Figuur 5a brengt de ontwikkeling van de gemiddelde straffen hierbij, weer in absolute en relatieve zin, in beeld.

Figuur 5a Niet-geweldszaken: ontwikkeling gemiddelde straf, absoluut en als percentage van strafmaximum

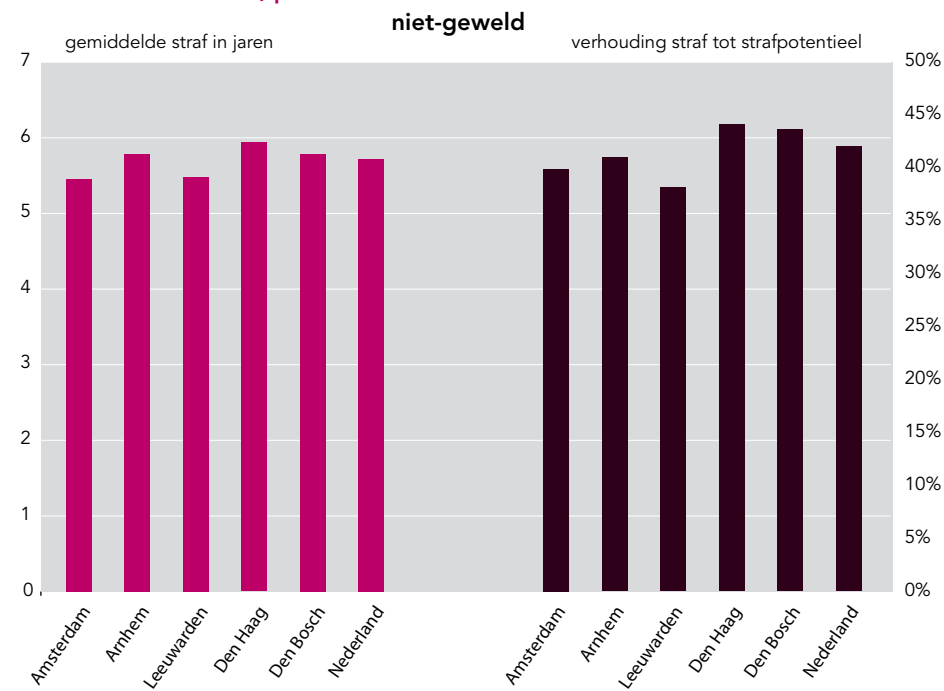

Bron: afslag DCST, februari 2007

Ook hier is het beeld in de tijd wisselend, maar is enige opwaartse trend in de straffen zichtbaar. Het gemiddelde strafmaximum per zaak is bij de niet-geweldszaken licht gedaald. Daarom is de relatieve stijging van de gemiddelde straf (rechts in de figuur) nog wat duidelijker. Of hier echt sprake is van een stijgende punitiviteit, moet uit de volgende meer uitgebreide analyse blijken.

Figuur 5b geeft dezelfde cijfers per hof.

Figuur 5b Niet-geweldszaken: gemiddelde straf, absoluut en als percentage van strafmaximum, per hof

Bron: afslag DCST, februari 2007

Aan de linkerkant zien we dat Den Haag de hoogste straffen in absolute zin kent, Amsterdam en Leeuwarden de laagste. Het beeld aan de rechterkant is ruwweg hetzelfde. Relatief, dus in verhouding tot het strafmaximum, straft Den Haag eveneens het hoogst, Leeuwarden het laagst. Of hier duidelijk sprake is van verschillen in punitiviteit, moet in de nadere analyse blijken.

De straftoemeting door de hoven

De volgende nadere analyse beoogt een zo goed mogelijke statistische beschrijving te geven van de ‘gemiddelde’ strafbepaling door de appelrechter. We moeten bij de analyse aannemen dat er een bepaalde structuur aan die straftoemeting ten grondslag ligt. Daarbij mogen we aannemen dat een aantal wettelijke voorschriften en criteria een rol speelt, in combinatie met kenmerken van de delicten van de zaak en van de dader. Variabelen die mogelijk wel van belang zijn maar desondanks

niet in de databank zijn opgenomen, kunnen vanzelfsprekend ook niet in de analyse worden meegenomen. We kijken in de analyse ook naar mogelijke verschuivingen in de tijd en naar onderlinge verschillen tussen de hoven. Tabel 2 vermeldt een aantal gegevens over een vijftal typen kenmerken van de zaken die we in de analyses onderscheiden. Daarbij duiden we de kenmerken die altijd in de databank worden vermeld, bij gebrek aan een betere term, aan als ‘objectieve’ kenmerken. De kenmerken

Tabel 2 Statistische beschrijving straftoemeting: relevante variabelen

	Gemiddelde of percentage(s)
<i>Objectieve kenmerken delict</i>	
Strafmaximum zwaarste delict	Gemiddelde: 17,4 jaar
Strafmaximum op een-na-zwaarste delict	Gemiddelde: 4,9 jaar
Som strafmaxima andere delicten	Gemiddelde: 9,9 jaar
Type delict (geweld, opium, etc.)	Zie tabel 1
Variatie in typen delict	Gemiddelde: 1,6 typen
Ernst letsel slachtoffer	32% dodelijk, 14% zeer ernstig letsel, 6% ernstig letsel
<i>Objectieve kenmerken dader</i>	
- Minderjarig?	1%
- Vrouw?	4%
- Artikel 63 van toepassing?	3%
<i>Subjectieve kenmerken delict</i>	
- ernstige verstoring rechtsorde	49%
- overig, strafverzwarend	42%
- overig, strafverlichtend	22%
<i>Subjectieve kenmerken dader</i>	
- recidivist	42%
- toerekeningsvatbaarheid	8% verminderd, 1% ernstig verminderd
- dader verslaafd aan drugs?	4%
- houding dader strafverzwarend	7%
- houding dader strafverlichtend	3%
<i>Kenmerken procesgang</i>	
- jaar dat vonnis wordt gewezen	Gemiddeld: 2003
- hof dat vonnis wijst	Maximum: 39% (Den Haag), minimum: 8% (Leeuwarden)
- straf eerste aanleg	7,6 jaren
- hoger beroep aangetekend door:	Verdachte: 63%, OM: 4%, beide partijen: 33%
- tijd tussen vonnis eerste aanleg en hoger beroep	10,8 maanden

Bron: afslag DCST, februari 2007

die alleen worden vermeld als deze expliciet in de motivering van de straf een rol spelen (zie paragraaf 1), noemen we ‘subjectieve’ kenmerken. In de eerste plaats zijn er de *objectieve kenmerken van de bewezen verklaarde delicten*. Omdat de rechter één straf oplegt voor het gehele feitencomplex, zijn daarbij alle delicten in de zaak in principe van belang. De 1.349 zaken met volledige gegevens uit de DCST-afslag van februari 2007 bevatten 139 verschillende typen bewezen feiten/delicten, gespecificeerd op artikelnummer en eventueel lidnummer van het relevante wetboek (WvS, WVW, etc.), in verschillende combinaties. De analyse betreft niet alleen zaken waarbij één delict bewezen is verklaard (circa een derde van het totaal), maar veelal ook zaken waarbij sprake is van ‘meerdaadse samenloop’. Het is dan ook niet mogelijk om de door de hoven gehanteerde (gemiddeld) straf empirisch voor al deze typen feiten apart te bepalen. We zullen daarom al die verschillende typen delicten op een of andere manier op een gelijke noemer moeten brengen. Daarvoor zijn de wettelijk geformuleerde strafmaxima van de bewezen verklaarde delicten als indicatie beschikbaar. De DCST bevat een classificatie van de delicten volgens artikel- en lidnummer van de betreffende wetboeken. Bij de bepaling van de wettelijke strafmaxima vormt de huidige versie van het Wetboek van Strafrecht (WvS) en andere relevante wetboeken (zoals de Opiumwet) het uitgangspunt. In enkele gevallen vond veroordeling plaats op basis van artikelen uit eerdere versies. Dan zijn deze als uitgangspunt genomen. Het WvS bevat ook kortingsfactoren voor ‘poging tot’ en ‘medeplichtigheid aan’ een misdrijf. In die gevallen bedraagt de maximum straf tweederde van het wettelijk strafmaximum voor het (voltooide) misdrijf. De voorbereiding van sommige zware delicten kent een strafmaximum van de helft van die

van het voltooide delict. Waar van toepassing, zijn deze kortingsfactoren op de strafmaxima toegepast.¹³ Ten slotte moeten we voor deze analyse ook het strafmaximum ‘levenslang’ kwantificeren. We hebben dit gelijk gesteld aan 40 strafjaren.¹⁴ In een zaak is het zwaarste delict, hier vertaald als: het delict met de zwaarste wettelijke maximale strafbedreiging, waarschijnlijk extra van belang. Dit alleen al, omdat de straf in een zaak maximaal een derde boven deze maximale strafbedreiging voor het zwaarste delict mag liggen (WvS art. 58). Ook al kent de rechter slechts één straf toe voor het gehele feitencomplex, toch zien we de strafoplegging als een combinatie van straffen voor verschillende delicten. We houden er daarbij rekening mee dat het zwaarste delict relatief een groter gewicht krijgt in de uiteindelijke straftoemeting dan het tweede delict in zwaarte.¹⁵ Dit kan op zijn beurt weer een groter gewicht krijgen dan het volgende, enzovoort. Hoe nu de zwaarste delicten van de verschillende zaken onderling te wegen? En hoe de tweede delicten in zwaarte onderling? Enzovoort. We kiezen ook hiervoor als eerste ijkpunt de wettelijke strafmaxima van de delicten. Niet in absolute zin, want rechters zullen vaak minder dan het strafmaximum opleggen. Slechts in relatieve zin. Een voorbeeld: zware mishandeling met voorbedachte rade (WvS art. 303, lid 1) kent een wettelijk strafmaximum van 12 jaar. Zware mishandeling zonder meer (WvS art. 302, lid 1) kent een strafmaximum van 8 jaar, dus 2/3e van het strafmaximum van het eerstgenoemde delict. We nemen daarom in eerste instantie aan dat het tweede type mishandeling gemiddeld 2/3e maal de straf van het eerste type oplevert. Maar hoe groot de absolute hoogte van de straf bij de delicten ligt, moet uit de empirische analyse blijken. We zullen de geldigheid van deze veronderstelling over de betekenis van de wettelijke

¹³ Recidive is apart in de analyse opgenomen en is hier niet als maximum-straf verhogende factor verdisconteerd.
¹⁴ In werkelijkheid kan het natuurlijk, afhankelijk van levensduur van veroordeelde of gratiëring, langer of korter zijn.
¹⁵ Deze benadering gaat er dus van uit dat de rechter het delict met het zwaarste strafmaximum ook als het belangrijkste in de zaak ziet. Dit hoeft niet altijd het geval te zijn.

strafmaxima overigens nader toetsen. Op die manier geven we een beperkte aanzet tot het empirisch onderzoek waar De Hullu, Koopmans en De Roos (1999, p.124) in hun onderzoek naar de verhouding tussen wettelijke strafmaxima voor verschillende misdrijven voor pleiten: ‘Een meer empirisch getint nader onderzoek zou licht kunnen werpen op de vraag in hoeverre het strafmaximum wordt weerspiegeld in de feitelijke straftoemingspraktijk. (...) Is er een zekere consistentie in de afstand tussen maximum en gemiddeld opgelegde (...) straf bij de verschillende delicten? Dergelijke vragen hebben relevantie voor de juridische omgang met strafmaxima.’

Daarnaast kunnen andere, niet direct in het wetsartikel tot uiting komende, objectieve kenmerken van de delicten in de zaak van belang zijn. Dat geldt bijvoorbeeld voor de vraag of het slachtoffer dodelijk letsel heeft opgelopen. Ook is het denkbaar dat de aard van het delict een rol speelt, bijvoorbeeld dat rechters geweldsdelicten in het kader van de maatschappelijke roep relatief zwaarder straffen of een zaak waarin delicten van verschillende typen delicten spelen anders beoordelen dan een zaak waarin slechts één type delict in het spel is. Helaas bevat de DCST geen gegevens over omvang van eventueel financieel gewin, dus kan dat aspect bij misdrijven in de vermogenssfeer niet in de analyse worden betrokken.¹⁶ Daarnaast zijn er de *objectieve kenmerken van de dader*, die bij de straftoemeting een rol kunnen spelen. Dit zijn bijvoorbeeld eventuele minderjarigheid, geslacht en eventuele toepasbaarheid van artikel 63. Dit artikel bepaalt dat, wanneer iemand al eerder is veroordeeld en

een nieuwe zaak betrekking heeft op delicten die nog vóór de eerdere veroordeling zijn gepleegd, de twee zaken in feite gezamenlijk worden bekeken. Omdat naar verwachting de bijkomende delicten in een zaak minder invloed op de straf hebben, leidt toepassing van dit artikel dus tot een lagere straf dan het geval zou zijn geweest zonder toepassing van dit artikel.

Ten derde onderscheiden we (objectieve) *kenmerken van de procesgang*, zoals het hof dat het vonnis uitspreekt of het jaar van het vonnis.

In het voorgaande spraken we van *objectieve kenmerken*, omdat deze in de DCST in principe altijd worden geregistreerd en, uitgaande van de bewezenverklaring, objectief zijn vast te stellen. Daarnaast is er een aantal kenmerken dat selectief wordt geregistreerd, namelijk alleen voorzover het volgens de motivering van het vonnis expliciet een rol heeft gespeeld. Bij de *subjectieve kenmerken van de delicten* kan het daarbij gaan om de door de rechter gepercipieerde ‘ernstige verstoring van de rechtsorde’ of ‘strafverzwarende of -verlichtende kenmerken van de delicten.’ Deze laatste termen zijn een verzamelnaam voor een wijd scala aan motiveringen en konden niet nader worden verfijnd, omdat zij in de databank niet eenduidig zijn geclassificeerd. Alleen het wel of niet aanwezig zijn en niet de precieze aard van deze kenmerken is dus in de analyse betrokken. Een nadere beschouwing leert dat onder verzwarende kenmerken beoordelingen voorkomen van (gedragingen of motieven van) de dader als: ‘cruciale rol’, ‘bruut’, ‘winstbejag’, ‘kans op recidive’ en ‘gepleegd tijdens proeftijd’. Als ‘verlichtend’ wordt bijvoorbeeld

aangemerkt: ‘jeugdige leeftijd’. Afzonderlijk kan nog de ‘houding van de verdachte’ als strafverzwarend of -verlichtend in het vonnis worden aangemerkt.

Bij de *subjectieve kenmerken van de dader* kan het gaan om een vermelding van de ‘verminderde toerekeningsvatbaarheid’ (in gradaties) of de ‘houding van de verdachte’ als strafverzwarend of -verlichtend in het vonnis.

Ongelijkheid in straftoemeting door de rechters kan op verschillende manieren ontstaan. Zo kan het dat de ene rechter of het ene rechtscollege, bijvoorbeeld vanuit een andere opvatting over het doel van straffen, structureel geneigd is lagere of hogere straffen op te leggen dan de/het andere. Het is daarnaast zeer goed mogelijk dat bepaalde kenmerken door de ene rechter wel en door de andere rechter niet relevant worden geacht voor de strafbepaling dan wel door de een eerder worden gesignaleerd dan door de ander (zie de eerder als voorbeeld aangeduide ‘verstoring van de rechtsorde’). Of dat de ene rechter een bepaald element veel zwaarder weegt dan de andere. Daar waar dergelijke verschillen spelen, geeft de hier gevonden beschrijving van de straftoemeting de ‘*gemiddelde praktijk*’ aan. Afwijking van die gemiddelde praktijk zullen we in enkele opzichten nader expliciet onderzoeken, namelijk daar waar het mogelijke verschillen tussen de hoven onderling betreft. Daarbij kunnen we, op basis van de gegevens in de DCST, tot op zekere hoogte nagaan in hoeverre deze verschillen samenhangen met elementen uit de strafmotivering.

We gebruiken voor deze statistische beschrijving van de ‘gemiddelde praktijk’ een speci-

fieke vorm van multivariate regressie-analyse. De exacte technische vormgeving is in bijlage A te vinden.

De tabellen 3 en 4 geven voor zaken waarbij een geweldsdelict het zwaarste is respectievelijk voor de andere zaken de resultaten van de statistische beschrijving van de ‘gemiddelde praktijk van de straftoemeting’ door de hoven, in de vorm van drie varianten.

De varianten verschillen in de mate waarin zij kenmerken van de zaken in beschouwing nemen. Variant I is de meest ‘kale’. In deze kijken we alleen naar de (strafmaxima van de) bewezen verklaarde delicten en bekijken hoe de gegeven straf zich daartoe verhoudt. We onderscheiden de delicten per zaak in drieën: het zwaarste, het op een na zwaarste en de overige delicten. Een verdere differentiatie binnen de overige delicten leverde geen significante toevoeging. De in het eerste blok gegeven getallen geven steeds het *percentage* van de strafmaxima aan dat gemiddeld door de rechter wordt gegeven.

¹⁶ In de tekst van het arrest kan dit wel vermeld staan, maar in de afslag van de databank is het geen afzonderlijke variabele. Zonder bewerkelijk onderzoek van arresten en codering van alle zaken in DCST, kon daarom financieel gewin niet in de analyse worden betrokken. Dit geldt voor meer aspecten van zaken, bijvoorbeeld ook het aantal kilo's verdovende middelen in drugsdelicten.

Tabel 3 Statistische beschrijving straftoemeting in relatie tot kenmerken zaken: met een geweldsdelict als zwaarste (N=620) ^a

	I: Strafmaxima	II: Strafmaxima en objectieve kenmerken	III: Strafmaxima, objectieve en subjectieve kenmerken
<i>Percentage van strafmaxima</i>			
- zwaarste delict	27***	9-32***b	8-30***b
- op een na zwaarste delict	12***	12***	11***
- overige delicten	6***	7***	6***
<i>Nadere kenmerken/motivering</i>			
<i>Betreffende delicten (% effect)</i>			
- aantal typen delicten (variatie)		+2	+0
- letsel slachtoffer			
- dodelijk		+50***	+52***
- zeer ernstig		+19***	+20***
- ernstige verstoring rechtsorde			+11***
- overig, strafverzwarend			+9**
- overig, strafverlichtend			-17***
<i>Betreffende dader (% effect)</i>			
- recidivist			+7**
- minderjarig		-67**	-69***
- vrouw		-18**	-13*
- toerekeningsvatbaarheid			
- verminderd			-19***
- ernstig verminderd			-40***
- artikel 63 WvS van toepassing		-13	-18
- houding dader strafverzwarend			+16***
- houding dader strafverlichtend			-34**
<i>Betreffende procesgang (% effect)</i>			
- jaar van vonnis (2000=0, 2001=1)		+2,8***	+2,7***
<i>Behandeling door hof</i>			
- Den Haag (referentie)		-	-
- Amsterdam		-5	-2
- Arnhem		-8	-0
- Leeuwarden		-7	+5
- Den Bosch		-8	-2
<i>Verklaringsgraad</i>	38%	49%	56%

^a Met *, ** en *** aangegeven schattingen zijn significant op respectievelijk 10%-, 5%- en 1%-niveau.

^b Is afhankelijk van hoogte strafmaximum. Laagste gegeven waarde hoort bij hoogste strafmaximum (levenslang, vertaald in 40 jaar), hoogste gegeven waarde bij laagst denkbare strafmaximum (0 jaar).

Bron: afslag DCST, februari 2007

We zien aan de uitkomsten van variant I dat, gemiddeld genomen, 27% van het strafmaximum van het zwaarste delict in de straf doorwerkt. Het op een na zwaarste delict telt gemiddeld al duidelijk minder zwaar: hiervoor wordt circa 12% van het strafmaximum gegeven. De strafmaxima van de andere delicten wegen (opgeteld) nog slechts voor 6% mee. Het zwaarste bewezen verklaarde delict in de zaak weegt dus volgens deze schattingen het zwaarst in de straf door. Dit valt te verwachten, maar op deze manier kunnen we dus een orde van grootte van de relatieve gewichten vaststellen. Deze eerste analysevariant laat zien hoe de feitelijke gemiddelde straf van de hoven zich tot de wettelijke strafmaxima verhoudt. Allerlei kenmerken van de zaak die ook op de straf van invloed kunnen zijn, worden in deze variant nog niet meegenomen. In totaal wordt circa 38% van de variatie in straf in DCST op deze manier verklaard.

Variant II neemt naast de strafmaxima van de bewezen verklaarde delicten ook een aantal andere *relevant geachte kenmerken* in de zaak mee. Het gaat daarbij om objectief vaststelbare kenmerken van delict, dader en procesgang, waarbij niet op voorhand duidelijk is of deze bij de straftoemeting in een zaak een rol hebben gespeeld: uit de analyse moet blijken in hoeverre deze kenmerken in de ‘gemiddelde praktijk’ feitelijk een rol hebben gespeeld. Het zijn in het algemeen kenmerken, die niet voor niets in de DCST zijn opgenomen: veelal worden ze bij de straftoemeting relevant geacht. De in de tabel gegeven cijfers bij de kenmerken van de zaak zijn steeds te zien als het (gemiddelde) percentage dat de straf hoger (+) of lager (-) uitvalt, wanneer in de zaak sprake is van het betreffende kenmerk, in vergelijking met zaken die dat kenmerk niet hebben. Een voorbeeld vormt het effect van dodelijk letsel bij het slachtoffer. Volgens de schatting is de verhoging

van de straf als gevolg daarvan gemiddeld 50%. De referentie wordt daarbij dus gevormd door het alternatief (geen (ernstig) lichamelijk letsel van slachtoffer). Is er sprake van zeer ernstig, maar geen dodelijk letsel bij het slachtoffer, dan brengt dit gemiddeld een 19% hogere straf met zich mee. Vrouwen krijgen in verder vergelijkbare gevallen circa 18% lagere straf. Bij minderjarigen, die in deze gevallen wel volgens het strafrecht volgens volwassenen worden veroordeeld, is de straf gemiddeld 67% lager. De analyse laat ook een ontwikkeling in de straftoemeting zien, binnen de periode van analyse (2000-2006). Naarmate het vonnis in latere jaren valt, is de straf zwaarder. De schatting in variant II komt er op neer dat er gemiddeld elk jaar circa 2,8% straf bij komt. Dit wijst op een verhoging van de punitiviteit voor deze zware misdrijven. Ook Van Wingerden en Nieuwbeerta (2006) vonden, specifiek voor moord en doodslag, een dergelijke trend. De analyse laat verder geen statistisch significante verschillen tussen de hoven zien. In totaal verklaart variant II circa 49% in de variatie in strafmaat, dat is 11%-punt meer dan variant I, die alleen de strafmaxima in de analyse betreft.

Variant III ten slotte neemt naast de strafmaxima en de kenmerken van de zaak ook een aantal elementen uit de *motivering* van het vonnis (‘subjectieve’ factoren) mee. Er blijken duidelijke verschillen in de mate waarin verschillende hoven deze subjectieve factoren in hun vonnis ‘aanroepen’. Zo kwalificeert het hof in Den Haag in geweldszaken duidelijk vaker dan de andere hoven als ‘een ernstige verstoring van de rechtsorde’. En dit hof acht de dader ook duidelijk minder vaak dan de hoven van Leeuwarden, Arnhem en Den Bosch ‘verminderd toerekeningsvatbaar’. Het is niet waarschijnlijk dat dergelijke verschillen geheel voortkomen uit werkelijke verschillen in kenmerken van delicten of daders.

Er blijkt een effect van dergelijke motiveringen op de hoogte van de straf te traceren. De totale verklaarde variatie in de straftoemeting neemt t.o.v. variant II enigszins (met 7%-punt) toe tot 56%. Als de rechter van oordeel is dat de zaak een ‘ernstige verstoring van de rechtsorde’ heeft betekend, dan brengt dit gemiddeld 11% meer straf met zich mee. Een ‘ernstig verminderde toerekeningsvatbaarheid’ betekent gemiddeld een 40% lagere straf, ‘verminderde toerekeningsvatbaarheid’ een 19% lagere . In dergelijke gevallen is, zoals we later zullen zien, vaker sprake van het oplegging van tbs-maatregelen, gepaard aan de oplegging van geen of een lagere gevangenisstraf. Als de houding van de dader als ‘strafverzwarend’ wordt aangemerkt, kan dit 16% extra straf betekenen. Omgekeerd kan een ‘strafverlichtende’ houding van de dader gemiddeld tot 34% minder straf leiden. Als de rechter recidive relevant acht, leidt dit gemiddeld tot een 7% hogere straf. Vermelding verdient nog dat enige mogelijke kenmerken van de procesgang en elementen uit de motivering die in de DCST zijn opgenomen, uit de tabel zijn weggelaten. Dit omdat zij nergens statistisch aantoonbare invloed hadden. Het betreft zaken als: ‘het optreden van vormfouten’, het bestaan van ‘voegingen ad informandum’ in de zaak, het beoordelen van de dader als drugsverslaafde en ‘het verstrijken van veel tijd tussen delict en vonnis’ en ‘het toepassen van artikel 63 WvS’. Ook al worden deze elementen blijkbaar in het vonnis aangeduid, het effect op de straftoemeting blijkt te gering of te diffuus om duidelijk terug te vinden. Soms spelen deze motiveeringen slechts in een heel beperkt aantal zaken een rol. Zo is slechts bij minder dan 1% sprake van vormfouten en bij minder dan 3% wordt de lange tijdsduur tussen delict en vonnis als relevant vermeld.

Ook in variant III is sprake van zwaarder wordende straf in de loop van de tijd (2,7% per jaar) en geen duidelijke verschillen in straftoemeting tussen de hoven. In totaal verklaart variant III ruim de helft (56%) van de variatie in straftoemeting, hetgeen voor een dergelijke analyse op meer dan 600 waarnemingen hoog mag worden genoemd. De gevonden effecten zijn verder goed te interpreteren. Aldus krijgen we een beeld van de impliciet dan wel expliciet door de rechter bij de straftoemeting in geweldszaken gehanteerde criteria en het gewicht dat hij/zij aan die criteria toekent.

Tabel 4 geeft de resultaten van de analyse van de straftoemeting in de overige zaken, dat zijn dus de zaken waarbij het zwaarste delict geen geweldsdelict is.

Tabel 4 Statistische beschrijving straftoemeting in relatie tot kenmerken zaken: met een ander dan een geweldsdelict als zwaarste (N=729) ^a

	I: Strafmaxima	II: Strafmaxima en objectieve kenmerken	III: Strafmaxima, objectieve en subjectieve kenmerken
<i>Percentage van strafmaxima</i>			
- zwaarste delict	26***	18-27*** ^b	14-25*** ^b
- op een na zwaarste delict	8***	7***	5***
- overige delicten	2***	2***	2***
<i>Nadere kenmerken/motivering</i>			
<i>Betreffende delicten (% effect)</i>			
- zwaarste delict betreft Opiumwet		+24***	+32***
- aantal typen delicten (variatie)		+10***	+10***
- letsel slachtoffer			
- dodelijk		+73***	+63***
- ernstig of zeer ernstig		+30***	+30***
- ernstige verstoring rechtsorde			+18***
- overig, strafverzwarend			+6
- overig, strafverlichtend			0
<i>Betreffende dader (% effect)</i>			
- recidivist			+6
- minderjarig		-12	-14
- vrouw		-48***	-46***
- toerekeningsvatbaarheid			
- verminderd/ernstig verminderd			+29***
- artikel 63 WvS van toepassing		-17	-21
- houding dader strafverzwarend			+15
- houding dader strafverlichtend			-11
<i>Betreffende procesgang (% effect)</i>			
- jaar van vonnis (2000=0, 2001=1)		+1,5	+0,5
<i>Behandeling door hof</i>			
- Den Haag (referentie)		-	-
- Amsterdam		-16***	-13***
- Arnhem		-13*	-7
- Leeuwarden		-25**	-26**
- Den Bosch		-5	-2
<i>Verklaringsgraad</i>	36%	46%	48%

^a Met *, ** en *** aangegeven schattingen zijn significant op respectievelijk 10%-, 5%- en 1%-niveau.
^b Is afhankelijk van hoogte strafmaximum. Laagste gegeven waarde hoort bij hoogste strafmaximum zwaarste delict (bij deze delicten 20 jaar), hoogste gegeven waarde bij laagst denkbare strafmaximum (0 jaar).

Bron: afslag DCST, februari 2007

Volgens variant I werkt gemiddeld genomen 26% van het strafmaximum van het zwaarste delict in de straf door. Het op een na zwaarste delict telt gemiddeld al duidelijk minder zwaar: hiervoor wordt circa 8% van het bijbehorende strafmaximum gegeven. De strafmaxima van de andere delicten wegen (opgeteld) nog slechts voor 2% mee. Het zwaarste bewezen verklaarde delict in de zaak weegt dus volgens deze schattingen verreweg het zwaarst in de straf door: het relatieve gewicht van de tweede en volgende delicten is hier minder groot dan bij de eerder vermelde zaken waarbij een geweldsdelict het belangrijkste was. In totaal wordt circa 36% van de variatie in straf in DCST op deze manier verklaard.

In variant II is in de eerste plaats bekeken in hoeverre de veronderstelling dat de strafmaxima het relatieve ijkpunt voor de rechter vormen, te handhaven is over de verschillende groepen heen. Dit blijkt niet steeds het geval. Zo blijkt de rechter, wanneer het zwaarste delict een drugsdelict is, gemiddeld dichter naar het strafmaximum toe te kruipen door de relatieve straf met 24% te verhogen. Ook speelt de variatie in bewezen verklaarde delicten een rol. Wanneer we uitgaan van de delictindeling in 9 groepen uit tabel 1, dan blijkt een hoger aantal verschillende typen delicten in de zaak gepaard te gaan met een hogere straf. Wanneer de bestrafte delicten in 2 verschillende groepen vallen, is de straf – onder overigens gelijke omstandigheden – gemiddeld 10% hoger dan wanneer ze alle in 1 groep vallen. Bij 3 groepen is dit 20%, et cetera.

Variant II neemt verder naast deze strafmaxima van de bewezen verklaarde delicten ook een aantal andere *relevant geachte kenmerken* in

de zaak mee. In het algemeen gelden daarbij de eerder genoemde kanttekeningen. Volgens de schatting in deze variant is de verhoging van de straf als gevolg van dood van het slachtoffer bij deze zaken gemiddeld 73%. De referentie wordt daarbij weer gevormd door het alternatief (geen (ernstig) lichamelijk letsel van slachtoffer). Is er sprake van ernstig of zeer ernstig, maar geen dodelijk letsel bij het slachtoffer, dan brengt dit gemiddeld een 30% hogere straf met zich mee. Deze effecten liggen hoger dan bij de eerder vermelde geweldsmisdrijven. Dat is waarschijnlijk omdat bij geweldsdelicten de fysieke gevolgen voor het slachtoffer ook al impliciet in het wettelijk strafmaximum tot uiting komen. De gemiddelde korting op de straf voor vrouwen is bij deze groep zaken duidelijker dan bij geweld: 48%, terwijl bij minderjarige veroordeelden de straffkorting hier juist niet zo duidelijk is.

De analyse bij deze zaken geeft, anders dan bij de geweldszaken en in de ruwe analyse van figuur 5a, geen heel duidelijke aanwijzingen voor een verandering in de straftoemeting in de periode 2000-2006. Daarentegen komen nu wél verschillen in straftoemeting tussen de hoven aan het licht. De hoven van Amsterdam en Leeuwarden straffen bij deze misdrijven bij deze zaken gemiddeld duidelijk lager dan het zwaarst straffende hof, dat van Den Haag. De verschillen liggen in de orde van grootte van 15 tot 25%. In totaal verklaart variant II circa 46% in de variatie in strafmaat, dat is 10%-punt meer dan variant I, die alleen de strafmaxima in de analyse betreft.

Variant III ten slotte neemt naast de strafmaxima en de kenmerken van de zaak ook een

aantal elementen uit de *motivering* van het vonnis ('subjectieve' factoren) mee. Er blijkt effect op te treden van dergelijke classificaties op de hoogte van de straf in 2 gevallen: bij de kwalificering van een zaak als 'ernstige verstoring van de rechtsorde' (18% extra straf) en van de dader als '(ernstig) verminderd toerekeningsvatbaar'. Verrassend genoeg is de straf in het laatste geval gemiddeld 29% hoger. Overigens komt de classificatie '(ernstige) verminderde toerekeningsvatbaarheid' bij deze zaken weinig voor, namelijk in slechts 3% van de gevallen. Bij geweldsmisdrijven, waar deze kwalificatie vaker voorkomt, leidde 'verminderde toerekeningsvatbaarheid' daarentegen tot een lagere straf. Daar is de tbs-maatregel dan overigens mogelijk (geheel of gedeeltelijk) een alternatief voor een gevangenisstraf, waar dit alternatief bij niet-geweldszaken meestal ontbreekt.

In het algemeen blijkt het belang van bijkomende 'subjectieve' elementen voor de straftoemeting bij deze niet-geweldszaken minder dan bij de geweldszaken. Zo verklaart de uitgebreidere analyse in variant III ook maar weinig meer van de variatie in straftoemeting dan variant II (48% versus 46%). De analyse laat geen duidelijke effecten zien van de beoordeling van de houding van de dader, eventuele recidive of nadere kwalificaties van het delict door de rechter.

In totaal verklaart variant III bijna de helft (48%) van de variatie in straftoemeting, hetgeen voor een dergelijke analyse op meer dan 700 waarnemingen hoog mag worden genoemd. De gevonden effecten zijn verder in het algemeen goed te interpreteren. Aldus krijgen we een beeld van de impliciet dan wel expliciet door de rechter bij de straftoemeting in andere dan geweldszaken gehanteerde criteria en het

gewicht dat hij/zij aan de verschillende criteria toekent.

Ook bij deze zaken zijn er verschillen in de mate waarin de hoven deze kwalificaties in hun vonnis hanteren. Zo hanteert ook hier Den Haag het meest frequent de kwalificatie 'ernstige verstoring van de rechtsorde'. Het hof in Leeuwarden ziet daarentegen vaak strafverzwarende elementen in de zaak of in de houding van de dader. Daarom liggen de verschillen tussen de hoven in variant III enigszins anders dan in variant II. Toch blijven de verschillen in straftoemeting in grote lijnen gelden: Amsterdam straft meer dan 10% en Leeuwarden meer dan 20% lager dan het hof in Den Haag. Merk op dat deze verschillen weinig relatie vertonen met de verschillen in selectiviteit van de DCST die we eerder constateerden. Arnhem sprong daaruit als het meest selectieve hof bij de vulling bij de databank. Dat Arnhem bij de analyse er in straftoemeting niet uitspringt, geeft vertrouwen dat de genoemde selectie-effecten de analyse niet wezenlijk beïnvloeden.

De DCST bevat ook gegevens over de eventuele oplegging van tbs, in combinatie met de gevangenisstraf van 4 jaar of meer. Omdat tbs vrijwel alleen bij gewelds- en zedendelinquenten wordt opgelegd, beperken we ons tot de zaken waarbij het zwaarste delict een gewelds- of zedendelict is. Tabel 5 geeft per ressort een beeld van het percentage zaken waarbij de verdachte door de rechter als verminderd of sterk verminderd toerekeningsvatbaar wordt beschouwd, en van het percentage opgelegde tbs-maatregelen.

Tabel 5 Zaken met als zwaarste delict een geweld- of zedendelict: toerekeningsvatbaarheid en tbs-opleggingen, per hof

Gerechtshof	(sterk) verminderd toerekeningsvatbaar	tbs in combinatie met gevangenisstraf van 4 jaar of meer
Amsterdam	15%	11%
Arnhem	18%	11%
Leeuwarden	33%	24%
's-Gravenhage	10%	8%
's-Hertogenbosch	21%	17%
Totaal	16%	12%

Bron: afslag DCST, februari 2007

Het hof in Leeuwarden beschouwt de daders van gewelds- of zedendelicten in 33% van de gevallen als (sterk) verminderd toerekeningsvatbaar. In Den Haag is dat slechts in 10% van de zaken het geval. Deze verschillen vertalen zich ook duidelijk in de frequentie waarmee tbs in combinatie met de gevangenisstraf wordt opgelegd.¹⁷ Leeuwarden doet dit verreweg het meest, namelijk in 24% van de gevallen. Het hof in Den Haag is duidelijk het meest terughoudend met tbs: het legt deze maatregel slechts in 8% van de gewelds- en zedenzaken op. Ook tussen de grote stadsressorten Amsterdam en Den Haag zijn in dit opzicht verschillen.

¹⁷ In absolute aantallen gaat het bij het hof met de kleinste aantallen (Leeuwarden) in de DCST om 18 tbs-opleggingen op 76 zaken.

De straftoemeting in hoger beroep versus die in eerste aanleg

Tot nu toe hebben we het over de straftoemeting door de hoven op zich gehad. De vraag welke relatie deze straf heeft tot de straf die in eerste aanleg is opgelegd, kwam nog niet aan de orde. Van de zaken in de databank is in de meeste gevallen ook de straf in eerste aanleg bekend.¹⁸ Dat geeft ons de mogelijkheid de vraag te beantwoorden in hoeverre hoger beroep bij zware criminaliteit leidt tot een lagere of hogere straf dan in eerste aanleg

is opgelegd. Dergelijke verschillen in straftoemeting kunnen niet alleen te maken hebben met verschillen in straftoemeting voor dezelfde feiten, maar ook met verschillen in het aantal of de aard van de bewezen geachte feiten tussen rechtbank en hof. Daarom wordt ook in beeld gebracht hoe vaak het hof over de bewezen verklaarde feiten hetzelfde denkt als de rechtbank dan wel minder of meer feiten bewezen acht dan de rechtbank.

Tabel 6a Straf in hoger beroep, vergeleken met straf in eerste aanleg, per hof

Gerechtshof	Lager dan straf in 1 ^e aanleg	Gelijk aan straf in 1 ^e aanleg	Hoger dan straf in 1 ^e aanleg	Totaal
Amsterdam	46%	39%	15%	100%
Arnhem	45%	37%	18%	100%
Leeuwarden	29%	47%	24%	100%
's-Gravenhage	44%	37%	20%	100%
's-Hertogenbosch	52%	27%	20%	100%
Totaal	45%	36%	19%	100%

Bron: afslag DCST, februari 2007

Tabel 6b Mate van bewezenverklaring, vergeleken met vonnis in eerste aanleg, per hof ^a

Gerechtshof	Bewezen verklaring minder	Bewezen verklaring gelijk	Bewezen verklaring meer	Bewezen verklaring anders ^b	Totaal
Amsterdam	23%	69%	6%	2%	100%
Arnhem	25%	61%	10%	3%	100%
Leeuwarden	8%	81%	8%	3%	100%
's-Gravenhage	23%	68%	7%	2%	100%
's-Hertogenbosch	32%	51%	12%	5%	100%
Totaal	24%	65%	8%	3%	100%

^a Exclusief de zaken (in totaal 26%), waarbij het gegeven over de bewezenverklaring ontbreekt.
^b D.w.z. de bewezen verklaarde feiten van rechtbank en hof overlappen elkaar niet geheel.

Bron: afslag DCST, februari 2007

Bij de vergelijking in de volgende tabellen beperken we ons om statistische redenen tot de zaken waarbij de rechtbank in eerste aanleg een straf van 6 jaar of meer heeft opgelegd.¹⁹ Tabel 6a geeft aan in hoeverre de straf in hoger beroep bij deze zaken hoger dan wel lager uitvalt dan in eerste aanleg. In tabel 6b is weer gegeven in hoeverre er in hoger beroep sprake is van gelijke of andere bewezenverklaring.

Bij deze zaken valt in 45% van de gevallen de straf in hoger beroep lager uit dan in eerste aanleg. Deze straf is dan gemiddeld 3,2 jaar lager. Bij 36% is sprake van dezelfde straf, en bij 19% van een hogere straf in hoger beroep. Deze straf is in dat laatste geval 2,4 jaar hoger. Er is dus duidelijk vaker sprake van strafverlaging dan van strafverhoging. Dit correspondeert met de ontwikkeling die te zien is in de bewezen verklaarde feiten. In bijna twee derde van de gevallen oordeelt het hof hierover hetzelfde als de rechtbank. Maar in bijna een kwart van de gevallen acht het hof minder bewezen dan de rechtbank. Slechts in 8% van de gevallen is het omgekeerde het geval. Het hof in Leeuwarden laat het meest frequent de straftoemeting van de rechter in eerste aanleg intact: in bijna de helft van de gevallen. Dit hof oordeelt ook over de bewezen verklaarde feiten verreweg het meest overeenkomstig de

rechtbank. Het hof in Den Bosch geeft slechts in ruim een kwart van de gevallen dezelfde straf als de rechtbank en oordeelt ook het meest frequent, namelijk in bijna de helft van de gevallen, anders over de bewezen verklaring dan de rechtbank. In ongeveer een derde van de zaken acht dit hof minder feiten bewezen dan de rechtbank in eerste aanleg. Door dit alles is bij het hof in Leeuwarden de kans op verlaging van straf dan ook het kleinste, bij het hof in Den Bosch het grootst. De onderlinge vergelijking tussen de hoven komt nu anders uit dan in tabel 3. Den Haag kwam daar als het strengst straffende hof te voorschijn, maar dat blijkt nu niet. Dat mag op het eerste gezicht verrassend lijken, maar het is het niet. De vergelijking die we nu maken, is namelijk een andere. Het gaat nu om een vergelijking van de straftoemeting door het hof met die van de rechtbanken in eerste aanleg. Blijkbaar is de straftoemeting van de rechtbanken in het ressort Den Haag ook al gemiddeld relatief streng. En al trekt het hof in Den Haag deze straffen redelijk vaak omlaag, landelijk gezien blijven ze bij niet-geweldsmisdrijven nog altijd aan de hoge kant. Tabel 7 geeft dezelfde vergelijking van straffen als tabel 6a, met één verschil: nu is de vergelijking beperkt tot die gevallen waarin het hof dezelfde feiten bewezen acht als de rechtbank.

Tabel 7 Straf in hoger beroep, vergeleken met de straf in eerste aanleg bij gelijk blijvende bewezen verklaring, per hof

Gerechtshof	Lager dan straf in 1 ^e aanleg	Gelijk aan straf in 1 ^e aanleg	Hoger dan straf in 1 ^e aanleg	Totaal
Amsterdam	39%	40%	21%	100%
Arnhem	49%	41%	10%	100%
Leeuwarden	27%	40%	33%	100%
's-Gravenhage	34%	45%	21%	100%
's-Hertogenbosch	42%	38%	20%	100%
Totaal	37%	43%	21%	100%

Bron: afslag DCST, februari 2007

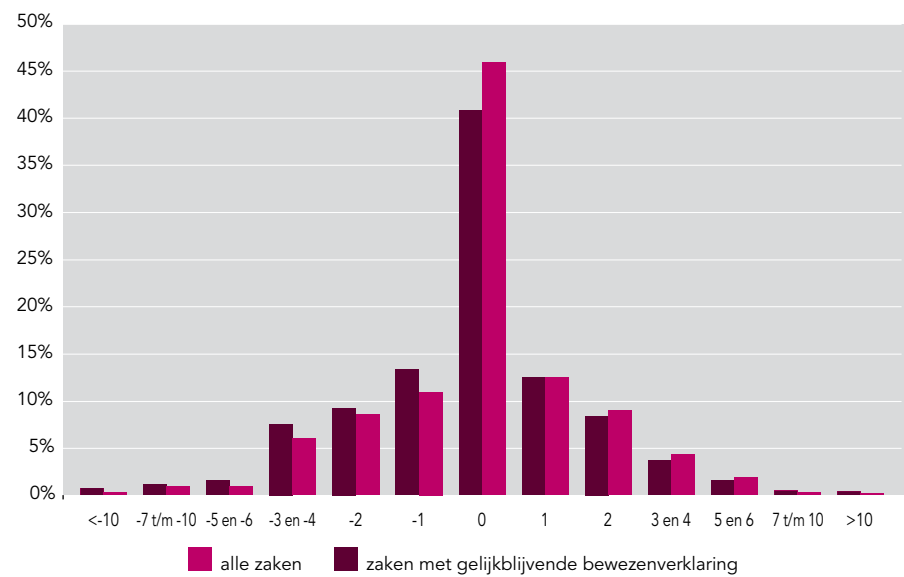
¹⁸ Bij 10% van de zaken ontbreekt dit gegeven.

¹⁹ Omdat de DCST slechts zaken bevat waarin ten minste 4 jaar gevangenisstraf is opgelegd, wordt het werkelijke percentage zaken waarbij in hoger beroep strafverlaging plaatsvindt onderschat. Door ons in de tabellen 6 en volgende te beperken tot de zaken waarbij de rechtbank in eerste instantie een straf van 6 jaar of meer oplegt, wordt die onderschatting klein gemaakt.

Het beeld wordt door deze selectie van zaken niet zoveel anders. Wanneer het hof over de bewezen verklaarde feiten hetzelfde denkt als de rechtbank, blijft de straf van de rechtbank in minder dan de helft van de gevallen intact. Wijzigingen in de straf zijn in het merendeel van de gevallen neerwaarts. Dit geldt het meest extreem voor het hof Arnhem, dat in circa de helft van de gevallen voor dezelfde feiten een lagere straf geeft dan de rechtbank. Het hof in Leeuwarden vertoont hierbij overigens als enige een afwijkend beeld en stelt de straf iets vaker opwaarts dan neerwaarts bij. Gemiddeld over het land gaat het in gevallen van strafverlaging om 2,6 jaren, bij strafverhoging om 2,1 jaren.

Van Delden, voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, definieerde een ‘incident’ als ‘elke situatie waarin tussen verschillende rechterlijke colleges sprake is van zeer ver uiteenlopende oordelen over bewezenverklaring, welke bij een van de instanties vervolgens heeft geleid tot oplegging van een langdurige onvoorwaardelijke gevangenisstraf’.²⁰ Kunnen we op basis van de DCST nu zeggen in welk deel van de gevallen sprake is van grote verschillen tussen straf in eerste aanleg en hoger beroep? Figuur 6 brengt deze verschillen in beeld, zowel voor alle zaken als voor de zaken waarbij er overeenstemming bestaat tussen rechtbank en hof over de bewezen verklaarde feiten.

Figuur 6 Verschil tussen straf in hoger beroep en eerste aanleg (afgerond op jaren gevangenisstraf) bij zaken waarin het hof een straf van ten minste 4 jaar heeft gegeven

Bron: afslag DCST, februari 2007

²⁰ A.H. van Delden (2006), De reflecterende rechter, NJB 26, 1413-1417, p. 1415.

Bij circa 40% van de zaken is er (afgerond) geen verschil in de hoogte van de straf. Bij 34% van alle zaken is de straf in hoger beroep ten minste 1 jaar lager; in 11% minstens 3 jaar lager. Deze percentages zullen in werkelijkheid hoger zijn, omdat gevallen waarin het hof geen gevangenisstraf of een gevangenisstraf onder de 4 jaar oplegt, hierbij ontbreken. Omgekeerd ligt in 6% van de gevallen de straf minstens 3 jaar hoger. Wanneer we alleen kijken naar de zaken met gelijkblijvende bewezenverklaring liggen de percentages waarin sprake is van een lagere straf iets lager. In circa 8% van de gevallen is de straf minstens 3 jaar lager en ook nu in 6% van de gevallen minstens 3 jaar hoger.

Tabel 8a geeft aan in hoeverre het de verdachte of het OM was, die hoger beroep aantekenende en in hoeverre het resultaat in termen van straftoemeting daarmee samenhangt. Tabel 8b laat zien in hoeverre

de mate van bewezenverklaring wijzigt tussen vonnissen in eerste aanleg en hoger beroep. In bijna tweederde (63%) van alle zaken in de DCST is het alleen de verdachte geweest die hoger beroep heeft aangetekend. In ruim een derde van de gevallen gingen zowel OM als verdachte in hoger beroep. En in 4% van de gevallen kwam het verzoek tot hoger beroep alleen van het OM. In 41% van de door het OM ingestelde beroepen gaat de straf omhoog en in slechts 14% gaat ze omlaag. Als de verdachte in hoger beroep gaat, dan gaat de straf in de helft van de gevallen omlaag. Gaan beide partijen in hoger beroep, dan is de uitkomst minder opvallend verdeeld. Het patroon bij de bewezen verklaarde feiten wijst in dezelfde richting, al is het minder uitgesproken. In een kwart van de zaken waarin de verdachte in hoger beroep gaat, acht het hof minder bewezen dan de rechtbank.

Tabel 8a Straf in hoger beroep, vergeleken met straf in eerste aanleg, per verzoeker

Verzoeker hoger beroep	Aandeel	Lager dan straf in 1 ^e aanleg	Gelijk aan straf in 1 ^e aanleg	Hoger dan straf in 1 ^e aanleg	Totaal
Openbaar Ministerie	4%	14%	44%	41%	100%
Verdachte	63%	50%	37%	12%	100%
Beide partijen	33%	37%	32%	30%	100%
Totaal	100%	45%	36%	19%	100%

Tabel 8b Mate van bewezenverklaring, vergeleken met vonnis in eerste aanleg, per verzoeker ^a

Verzoeker hoger beroep	Bewezen verklaring minder	Bewezen verklaring gelijk	Bewezen verklaring meer	Bewezen verklaring anders ^b	Totaal
Openbaar Ministerie	17%	61%	17%	4%	100%
Verdachte	24%	69%	4%	2%	100%
Beide partijen	23%	59%	14%	4%	100%
Totaal	24%	65%	8%	3%	100%

^a Exclusief de zaken (in totaal 26%), waarbij het gegeven over de bewezenverklaring ontbreekt.

^b D.w.z. de bewezen verklaarde feiten van rechtbank en hof overlappen elkaar niet geheel.

Bron: afslag DCST, februari 2007

We kunnen ook kijken naar de mate waarin tbs wordt opgelegd in hoger beroep, in vergelijking met de behandeling in eerste aanleg. Opvallend is dat van de groep die in eerste aanleg geen tbs kreeg opgelegd, er 99% in hoger beroep ook geen tbs krijgt, terwijl van de groep die in eerste aanleg wél tbs kreeg, slechts 81% ook in hoger beroep tbs krijgt. Bijna een vijfde deel (19%) van de groep die eerst wél tbs kreeg opgelegd, ziet deze straf in hoger beroep dus verdwijnen. Niet alleen de gevangenisstraf, maar ook de frequentie van tbs-oplegging wordt dus overwegend lager in hoger beroep.

Tabel 9 geeft de resultaten van een nadere analyse van de relatie tussen straf in eerste aanleg en hoger beroep, voor twee groepen. Bij de eerste betreft het alle zaken, bij de tweede alleen die zaken met eenzelfde bewezenverklaring in hoger beroep als in eerste aanleg. In de analyse is ook als factor van belang opgenomen de tijdsduur verstreken tussen strafoplegging in eerste aanleg en in hoger beroep. Deze duur speelt mogelijk niet alleen een rol in het licht van ‘redelijke’ termijnen, zoals geformuleerd in het EVRM en in de jurisprudentie van de Hoge Raad. Ook doet het verstrijken van meer tijd tussen uitspraak in eerste aanleg en hoger beroep de kans op ‘veranderde omstandigheden’ toenemen, met mogelijke consequenties voor de straftoemeting van dien.²¹ Nu is slechts bij circa 3% van de gevallen in het vonnis aangegeven dat de tijdsfactor een beslissende rol had gespeeld bij de strafbepaling. Een effect op de straftoemeting konden we in dit beperkte aantal gevallen niet traceren. De vraag is echter of de invloed van de factor tijd ook niet meer gradueel werkzaam is. Met

andere woorden: hanteert de rechter alleen als criterium dat er sprake is van een ‘redelijke termijn’. En speelt de tijdsfactor verder geen enkele rol, als de zaak maar binnen deze redelijke termijn wordt behandeld? Of leidt het verstrijken van anderhalf jaar tussen eerste aanleg en vonnis gemiddeld tot lagere straffen dan het verstrijken van een jaar. De hier specifiek meegenomen variabele geeft graduele informatie over de tijdsduur. Hij geeft aan wat de relatie is tussen de tijd, verstreken tussen vonnis in eerste aanleg en hoger beroep (in maanden) en de hoogte van de straf.

In de analyses is gekeken of de duur, verstreken sinds het delict of de delicten, een traceerbare invloed heeft op de door de hoven opgelegde straf. De tijdsduurinformatie is hier gradueel genomen, namelijk als ‘het aantal maanden dat is verstreken tussen vonnis in eerste aanleg en hoger beroep’.²²

Tabel 9 laat zien wat de relatie is tussen de straf in hoger beroep en in eerste aanleg, waarbij naast de tijdsduur ook de verzoekende partij het behandelende hof een rol spelen.²³

²¹ In de DCST werd maar in circa 3% van de gevallen gemeld dat de sinds het delict verstreken tijdsduur van invloed was op de strafmotivering. Het betreft daar echter slechts de expliciete motivering. In de praktijk kan ook in andere gevallen het tijdsaspect spelen.
²² Als de informatie in een ‘alles of niets’-vorm gegoten is (‘ja’ als tijdsduur in de motivering wordt genoemd, ‘nee’ wanneer dat niet het geval is), dan speelt de tijdsfactor geen enkele rol.
²³ Een trendvariabele bleek geen significante rol in de analyse te spelen en is daarom weggelaten.

Tabel 9 Determinanten straftoemeting in hoger beroep versus eerste aanleg ^a

	Alle zaken ^b	Zaken met bewezen verklaring gelijk ^c
Straf in hoger beroep als % van straf eerste aanleg	84***	90***
Extra % bij:		
Verzoek hoger beroep van OM	+26***	+25***
Verzoek hoger beroep van verdachte (referentie)	-	-
Verzoek hoger beroep van beide partijen	+12***	+12***
Hof Den Haag (referentie)	-	-
Hof Amsterdam	-3	-3
Hof Arnhem	-6*	-11***
Hof Leeuwarden	+4	+4
Hof Den Bosch	-3	+5
Duur tussen straf in eerste aanleg en hoger beroep (maanden) ^d	-0,4**	-0,1

^a Met *, ** en *** aangegeven schattingen zijn significant op respectievelijk 10%-, 5%- en 1%-niveau.
^b Aantal waarnemingen: 1.130.
^c Aantal waarnemingen: 620.
^d Aantal maanden minus 10,8 maand (gemiddelde duur tussen vonnis in eerste aanleg en hoger beroep).

Bron: afslag DCST, februari 2007

De gehanteerde referentie is een zaak, behandeld door het hof Den Haag, waarbij de verdachte in hoger beroep gaat en de duur tussen vonnis in eerste aanleg en hoger beroep bijna 11 maanden is.²⁴ Voor deze groep blijkt de straf in hoger beroep gemiddeld 16% lager uit te vallen dan in eerste aanleg. Dat beeld is anders, als het OM in hoger beroep gaat. Dan is de straf gemiddeld 10% hoger. Wanneer beide partijen in hoger beroep gaan, is vrijwel sprake van evenwicht: de straf in hoger beroep is dan gemiddeld vrijwel gelijk aan die in eerste aanleg. Er zijn weinig opvallende verschillen tussen de hoven, met als uitzondering het hof Arnhem. Het ‘kortingspercentage’ op de straf in eerste aanleg ligt bij dat hof 6% hoger dan bij het

Haagse hof dat de referentie vormt. Tevens blijkt de tijdsduur, verstreken tussen strafoplegging in eerste aanleg en die in hoger beroep, van belang. Per maand extra blijkt de gemiddelde straf met circa 0,4% af te nemen. Dus hoe meer tijd er zit tussen de strafoplegging in eerste aanleg en die in hoger beroep, des te lager de straf gemiddeld uitvalt. Wanneer we de analyse beperken tot de zaken waarbij hof en rechtbank niet van mening verschillen over de bewezen geachte feiten zijn de ‘kortingspercentages’ over het geheel wat lager. De verstreken tijd sinds de straf in eerste aanleg werkt nu niet meer duidelijk negatief uit. Dit suggereert dat het effect van deze tijdsfactor zich met name uit in de door de hof bewezen verklaarde feiten.

²⁴ Dit is de gemiddelde duur tussen vonnis in eerste aanleg en hoger beroep volgens DCST-gegevens.

‘Criminaliteit en Rechtshandhaving 2006’ (CBS/WODC, 2007) vergelijkt eveneens de straftoemeting in hoger beroep met die in eerste aanleg. Het betreft daarbij in principe alle strafzaken die in 1999 in eerste aanleg werden behandeld en waarbij hoger beroep werd aangetekend. In hoger beroep blijkt het aantal onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen met circa een derde (36%) terug te zijn gelopen. Wel is de gemiddelde duur van de overgebleven vrijheidsstraffen hoger. Ook het totale aantal strafopleggingen neemt in hoger beroep af, met circa 9%. Deze uitkomsten, die betrekking hebben op een ruimere groep zaken, wijzen dus dezelfde kant op: hoven straffen milder dan rechtbanken.

Ten slotte iets over de relatie tussen de straf in hoger beroep en de eis van het OM. Gemiddeld blijkt de straf in de hoger beroepszaken in de DCST 16% onder de eis van het OM te liggen. Daarbij kunnen we geen onderscheid maken tussen zaken waarbij de rechter de door het OM ten laste gelegde feiten alle bewezen verklaard en andere gevallen. We hebben daarnaast ook bekeken in hoeverre de eis van het OM, wanneer deze een afwijking van de straf in eerste aanleg inhoudt, samenhangt met de wijziging van de straf in hoger beroep. Deze samenhang blijkt behoorlijk sterk. Een 1% hogere eis gaat samen met een circa 0,7% hogere straf.²⁵ Blijkbaar lopen inzichten van OM en rechter bij de strafoplegging redelijk parallel. Uit deze analyse valt echter niet op te maken of dit het gevolg is van een goed inzicht bij het OM in de van de rechter te verwachten straf dan wel van de overtuigingskracht van het OM richting de rechter.²⁶

²⁵ Een vergelijkbare relatie met de eis van het OM wordt gevonden als de straf in hoger beroep in verband wordt gebracht met alle in de tabellen 3 en 4 vermelde kenmerken plus de eis van het OM.

²⁶ In het beperkte aantal zaken waarin de straf in eerste aanleg 6 jaar of hoger was en waarin de eis van het OM ook in eerste aanleg bekend was (N=55), was de eis van het OM in hoger beroep gemiddeld hoger dan in eerste aanleg. De eis gaat met name omhoog in zaken waarbij de verdachte hoger beroep aantekent. Dit contrair aan de gemiddeld lagere straftoemeting door de appelrechter bij deze zaken dus.

Conclusies

De in dit deel behandelde onderzoeksvragen zijn: wat is de relatie tussen de opgelegde straffen en de kenmerken van zaken en door welke overwegingen laten rechters zich blijkbaar in de praktijk van de straftoemeting leiden? Met andere woorden: welke criteria spelen impliciet of expliciet een rol bij de motivering van de hoogte van straffen in de huidige praktijk van straftoemeting en zijn via empirisch onderzoek boven tafel te krijgen? En in hoeverre zijn daarbij veranderingen in de loop van de tijd of verschillen tussen gerechten onderling waar te nemen?

De analyses in dit deel zijn gebaseerd op gegevens uit de Databank Consistente Straftoemeting. Deze bevat gegevens over een deel van de sinds het jaar 2000 door de hoven behandelde zaken waarbij een gevangenisstraf van 4 jaar of meer is opgelegd. Slechts een deel van deze zaken is opgenomen in de databank, waarbij de zaken met hogere straffen enigszins zijn oververtegenwoordigd. Dit hoeft voor de analyses echter geen probleem te zijn. De gegevens zijn per definitie beperkt tot zeer zware vormen van criminaliteit. Met name zware geweldscriminaliteit en delicten tegen de Opiumwet komen hierbij veel voor.

De analyse omvat een beschrijving van de gemiddelde straftoemeting door de rechter, in relatie met relevante kenmerken van de zaak. Criteria uit de strafwetgeving en in de Databank opgenomen kenmerken van de zaak en van de motivering van het vonnis zijn daarin betrokken en naast de volgens de databank uitgesproken straffen gelegd.

We gaan daarbij uit van een bepaalde structuur van de straftoemeting. De basis van de beslissing wordt gevormd door de bewezen verklaarde strafbare feiten. Het zwaarste delict daarbij, in termen van het delict met het hoogste wettelijke strafmaximum, telt het zwaarste. Naast deze feiten speelt een aantal

objectieve kenmerken van delicten, verdachten en procesgang een rol in de bepaling van de straf. Daarnaast kunnen in de motivering van het vonnis genoemde 'zachtere' criteria leiden tot strafverzwaring of -vermindering. Ook komt de vraag aan de orde in hoeverre deze strafbepaling in de tijd verandert en verschilt tussen de hoven onderling.

De analyse van de zaken is gesplitst in twee delen. Bij de eerste gaat het om zaken waarbij het zwaarste delict een geweldsdelict is (de 'geweldszaken'), de tweede gaat over de andere zaken.

De eerste hoofdconclusie is dat er een duidelijke systematiek is te ontdekken in de straftoemeting door de gerechtshoven. De in de inleiding besproken opvatting van Franken dat er geen vergelijking tussen strafzaken mogelijk is, wordt hiermee weersproken. De analyses brengen verschillende bepalende elementen van de straftoemeting aan het licht. In totaal kon ruim de helft van de variatie in straftoemeting in deze analyse worden 'begrepen'. Dit is voor dit type statistische analyses hoog te noemen.

Naast de zwaarte van de delicten, geïndiceerd door het bij het delict behorende strafmaximum, spelen het letsel van het slachtoffer, en bepaalde nadere kenmerken van de dader en de delicten een rol. Het gaat hierbij deels om objectieve kenmerken en deels om subjectieve kenmerken, die blijken het vonnis van het hof bij de straftoemeting een rol hebben gespeeld. Deze laatste blijken bij de straftoemeting bij geweldszaken een grotere rol te spelen dan bij de andere zaken.

De tweede hoofdconclusie is dat in een aantal gevallen veranderingen in punitiviteit in de loop van de tijd of verschillen in punitiviteit tussen gerechten zijn waar te nemen.

Wat betreft veranderingen in de tijd: de analyse brengt ook aan het licht dat de punitiviteit bij geweldszaken tussen 2000 en 2006 is toege-

nomen. Bij de andere zaken is deze trend niet duidelijk.

Zowel eerder empirisch onderzoek als observaties vanuit de praktijk doen verwachten dat er, verschillen in strafoplegging bestaan tussen individuele rechters, maar ook tussen gerechten. Het hier beschreven empirisch onderzoek bevestigt deze verwachting ten dele. Bij geweldszaken laat de analyse geen significante verschillen tussen de hoven zien. Dat is wel het geval bij de andere zaken. Het hof Amsterdam en het hof Leeuwarden straffen daarbij ruim 10 respectievelijk ruim 20% lichter dan het hof in Den Haag.

Overigens zijn er ook bij geweldszaken duidelijk verschillen in de mate waarin sommige verzachtende of verzwarende omstandigheden door de hoven worden gesignaleerd. Een belangrijke verzachtende omstandigheid die door het hof in Leeuwarden relatief vaak wordt gezien, is verminderde toerekeningsvatbaarheid van de verdachte. Op grond daarvan legt het hof in Leeuwarden veel vaker tbs op, aanvullend op een gevangenisstraf, dan de andere hoven. Ook de hoven van Arnhem, Amsterdam en Den Bosch zien vaker strafverlichtende en/of minder vaak strafverzwarende omstandigheden dan het hof in Den Haag.

Er is bij deze zware criminaliteit – waarbij gewelds- en overige zaken nu verder samen worden genomen – ook sprake van verschillen in straftoemeting door de rechtbanken enerzijds en door de hoven in hoger beroep anderzijds. Dit concluderen we op basis van het volgende. Verdachten gaan veel vaker in hoger beroep dan het OM. De vraag is uiteraard: waarom? Soms wordt geopperd dat louter het verschil in financiële prikkels en beschikbare capaciteit tussen OM en advocatuur ertoe leidt dat de advocatuur (en daarmee de verdachte) sneller geneigd is om in hoger beroep te gaan. Nu blijken zowel OM als verdachte relatief succesvol bij het aantekenen van hoger beroep. De straf in hoger beroep valt gemiddeld 16% lager uit

dan de straf in eerste aanleg, als de verdachte in hoger beroep gaat. Als het OM in hoger beroep gaat, valt de straf juist 10% hoger uit.

Als de verdachte echter duidelijk sneller geneigd is om in hoger beroep te gaan, dan is te verwachten dat de selectie van zaken voor hoger beroep van een verdachte minder scherp is dan bij het OM. En dus dat, als de verschillen in straftoemeting tussen rechtbank en hof niet systematisch zijn, het gemiddelde succes van de verdachte bij hoger beroep gemiddeld lager zou liggen dan dat van het OM. Dit blijkt, ook als we rekening houden met het mogelijke effect van de tijd die verstreken is tussen eerste aanleg en hoger beroep. Dit wijst er op dat ook de opvattingen over bewezen verklaring en straftoemeting verschillen tussen rechtbanken en hoven.

Al met al laten de uitkomsten in een aantal opzichten geen grote verschillen zien bij de straftoemeting, op andere punten zijn er aanwijzingen dat de rechtseenheid op dit gebied kan worden verbeterd. Er zijn verschillen waar te nemen tussen de hoven onderling bij de niet-geweldsdelicten en in de toepassing van criteria bij de straftoemeting (zoals 'toerekeningsvatbaarheid' en 'geschokte rechtsorde'). Ook zijn er gemiddeld duidelijke verschillen in straftoemeting tussen rechtbanken en hoven: de hoven leggen gemiddeld lagere straffen op. Deze bevindingen zijn in overeenstemming met het beperkte gebruik dat rechters maken van de Databank Consistente Straftoemeting.

De resultaten van de analyses lijken, zo concludeerden we eerder, een goede beschrijving te geven van de 'gemiddelde praktijk' van de straftoemeting. De gevonden effecten zijn goed te interpreteren. Aldus krijgen we een beeld van de impliciet dan wel expliciet door de (appel)rechter bij de straftoemeting in zware strafzaken gehanteerde criteria en het gewicht dat hij/zij aan de verschillende criteria toekent. De resultaten van deze analyse zullen we in deel II nader gebruiken.

Bijlage A bij deel I. Technische vormgeving

De analyse is uitgevoerd met een econometrische regressie-analyse. Het gehanteerde model is als volgt.

Definieer:

- S_i - de straf (in jaren gevangenisstraf) gegeven in zaak i
- M_{1i} - de maximumstraf, behorende bij het zwaarste misdrijf in zaak i (dat is het misdrijf met de hoogste maximale strafbedreiging)
- M_{2i} - de maximumstraf, behorende bij het op-een-na-zwaarste misdrijf in zaak i
- M_{ri} - de som van de maximumstraffen van alle overige misdrijven in zaak i tezamen
- C_{ji} - ander kenmerk van misdrijven in zaak i , $j = 1, \dots, m$
- D_{ki} - kenmerk dader in zaak i
- P_{li} - kenmerk procesgang in zaak i , $l = 1, \dots, p$

Dan modelleren we de straftoemeting als:

(1)
$$S_i = (\alpha_1 M_{1i} + \alpha_2 M_{2i} + \alpha_3 M_{ri})(1 + \sum_j \gamma_j C_{ji} + \sum_k \delta_k D_{ki} + \sum_l \pi_l P_{li})$$

Deze vergelijking is in deze niet-lineaire vorm niet te schatten. Daarom herschrijven we hem tot:

(2)
$$\log (S_i / M_{1i}) = \log \alpha_1 (1 + (\alpha_2 / \alpha_1)(M_{2i} / M_{1i}) + (\alpha_3 / \alpha_1)(M_{ri} / M_{1i})) + \log (1 + \sum_j \gamma_j C_{ji} + \sum_k \delta_k D_{ki} + \sum_l \pi_l P_{li})$$

Bij benadering geldt dan:

(3)
$$\log (S_i / M_{1i}) = \log \alpha_1 + (\alpha_2 / \alpha_1)(M_{2i} / M_{1i}) + (\alpha_3 / \alpha_1)(M_{ri} / M_{1i}) + \sum_j \gamma_j C_{ji} + \sum_k \delta_k D_{ki} + \sum_l \pi_l P_{li}$$

Deze benadering is beter, naarmate de termen aan de rechterkant (m.u.v. de $\log \alpha_1$) kleiner zijn. Dit is de te schatten vergelijking.

Omdat de te verklaren variabele ‘de strafmaat’ door de opzet van de databank alleen wordt waargenomen bij straffen van ten minste 4 jaar, voldoet gewone regressie-analyse niet. Vergelijking (3) is daarom geschat met zogenaamde *truncated regression*: de schattingsmethode houdt rekening met het feit dat straffen onder de 4 jaar bij de waarneming ontbreken.²⁷

²⁷ Omdat langere straffen vrijwel steeds op halve jaren worden afgerond, maar de straftoemeting hier via een continue functie is benaderd, is daarbij als grens van ‘truncation’ 3,76 jaar aangehouden.

Deel II - Verbetering van de consistentie in de straftoemeting?

Handvatten voor betere motivering en meer eenheid van straftoemeting

Bij het formuleren van heldere criteria voor straftoemeting is het zinvol in de eerste plaats aan te sluiten op de bestaande systematiek van 'oriëntatiepunten' voor misdrijven. Anders dan tot nu toe gebruikelijk, is het verstandig daarbij algemene uitgangspunten te formuleren voor de vaststelling van de oriëntatiepunten en niet voor elk specifiek type misdrijf geïsoleerd een oriëntatiepunt op te stellen. Ook in Engeland wordt bij de ontwikkeling van straftoemeteringsrichtlijnen niet alleen gezocht naar 'sentencing guidelines' voor specifieke misdrijven, maar ook naar algemene uitgangspunten op dit gebied (zie: Lensing, 2005).

Een vraag vooraf daarbij is of het oriëntatiepunt in een zaak ontleend zou kunnen worden aan de eis van het OM. Het hanteren van de eis van het OM als uitgangspunt betekent in feite dat de door het OM bij het vaststellen van de eis impliciet of expliciet gehanteerde criteria ook voor de rechter het uitgangspunt vormen. Dat lijkt ons, gezien de eigen verantwoordelijkheid van de rechter, geen goede benadering. Voor zover het OM in zijn requireerbeleid inconsistent is, zou deze inconsistentie op deze manier ook in de rechterlijke straftoemeting kunnen sluipen. Beter lijkt het als rechters consensus vinden over de uitgangspunten van een eigen beoordelingskader. Daarbij is het verstandig om de vraag, in hoeverre daarin ook de criteria uit de requireer-richtlijnen van het OM (bijvoorbeeld in de vorm van BOS/POLARIS-richtlijnen) kunnen worden gebruikt, wel expliciet aan de orde te stellen. Maar dit gebeurt dan bij het vaststellen van de oriëntatiepunten voor de rechter per type zaak en niet bij de concrete individuele zaak.

De algemene uitgangspunten van een rechterlijk beoordelingskader zouden toegepast

kunnen worden bij de ontwikkeling van een stelsel van oriëntatiepunten voor de rechter over de volle breedte van type misdrijven. Deze oriëntatiepunten zouden per type misdrijf kunnen aangeven welke straf (soort en hoogte) een ijkpunt biedt.

Daar waar het gaat om de vaststelling van oriëntatiepunten voor verschillende typen misdrijven, rijst de vraag of het stelsel van delictspecifieke strafmaxima niet een goed aanknopingspunt zou kunnen bieden. De achterliggende vraag: in hoeverre hebben de wettelijke specifieke strafmaxima voor de rechter een betekenis die verdergaat dan de simpele begrenzing van de straf aan de bovenkant? Moeten we de vaak gebruikte frase in de motivering van het vonnis: 'en gelet op de wettelijk geldende strafmaxima' slechts in die zin lezen dat de rechter controleert of zij/hij daar niet boven gaat, of is de betekenis groter? Ofwel: in hoeverre kunnen de strafmaxima bij vergelijking van verschillende delicten als een relatief ijkpunt dienen omdat zij een beeld geven van de relatieve ernst van de delicten? De Hullu, Koopmans en De Roos (1999, p.106) constateren over het systeem van wettelijke strafmaxima: 'Ondanks het feit dat het sanctiestelsel sinds de invoering van het Wetboek [van Strafrecht] is gedifferentieerd (...) is de vooronderstelling die aan het patroon van de maxima ten grondslag ligt nog steeds actueel. Deze vooronderstelling luidt, dat (...) de maxima van de vrijheidsstraffen in hun onderlinge verhouding de waardering van de ernst van de verschillende delicten tot uitdrukking brengen.' En verder (op.cit., p.118): 'ook al is niet over de gehele linie de keuze van de maxima door de makers van ons wetboek rationeel en harmonisch tot stand gekomen en

uitdrukkelijk verantwoord, uit dit voorbeeld en uit ons onderzoeksmateriaal kan toch worden afgeleid dat over het algemeen genomen inderdaad van een krachtig streven sprake was én dat dat streven een evenwichtige afstemming en daarmee een redelijk harmonisch patroon heeft opgeleverd.'

De analyse in deel I suggereert dat de strafmaxima als relatief ijkpunt voor de straftoemeting bij verschillende typen misdrijven ook feitelijk voor de rechter een belangrijke rol spelen. We kunnen hier ook zeggen dat de perceptie van wetgever en rechter op dit gebied blijkbaar voor een goed deel overeenkomen. Dit wel met een paar kanttekeningen. De relatieve afstand van de feitelijke straftoemeting tot de wettelijke strafmaxima is namelijk ook afhankelijk van het type misdrijf in ruimere zin. Zo blijft de rechter bij delicten met een hoger wettelijk strafmaximum gemiddeld iets verder van het maximum af. Zou een bepaald percentage van het wettelijk strafmaximum per type misdrijf (in ruime zin) niet een zinvol oriëntatiepunt voor een standaardgeval kunnen opleveren? Deze vraag zou op zijn minst het uitgangspunt bij de discussie over verdere oriëntatiepunten kunnen vormen. Het is dan duidelijk dat de rechter de via de wetgever tot uiting komende maatschappelijke ideeën over de relatieve ernst van verschillende delicten meeweegt.

Belangrijke aspecten van het delict voor de straftoemeting zijn de concrete gevolgen daarvan voor het slachtoffer, zoals de ernst van het toegebrachte letsel of de waarde van het gestolen goed of de verhandelde waar. Ook op dit gebied zouden ter oriëntatie bepaalde uitgangspunten kunnen worden geformuleerd. Daarbij dient wel de consistentie met andere uitgangspunten bij de ontwikkeling van de oriëntatiepunten te worden bewaakt. Zo zullen in de delictclassificatie en daarmee in het door de wetgever vastgestelde wettelijk straf-

maximum ook de gevolgen van het letsel van het slachtoffer al deels meewegen (bijvoorbeeld in het onderscheid doodslag versus eenvoudige geweldpleging). Als dus het wettelijk strafmaximum, zoals bovengesteld, een eerste uitgangspunt zou vormen, zijn verschillen in letsel tussen deze gevallen al min of meer verdisconteerd. Alleen verschillen in letsel binnen een wettelijk op dezelfde manier geclassificeerd delict zijn dan dus nog van belang bij de ontwikkeling van het oriëntatiepunt.

Bij meerdadse samenloop in een zaak rijzen andere vragen van algemene aard. Hoe verhoudt de straf in een zaak waarbij meerdere delicten bewezen zijn verklaard, zich tot die in een zaak waarbij slechts één delict bewezen is verklaard? De analyses in deel I suggereren dat het eventuele (in ernst) tweede en de eventuele volgende bewezen verklaarde delicten in een zaak duidelijk minder sterk wegen dan het eerste delict. Dit geldt ook als we corrigeren voor het feit dat het eerste delict meestal ernstiger is dan de volgende. Daarvoor gecorrigeerd krijgt het tweede delict gemiddeld slechts een derde van het gewicht van het eerste en de volgende delicten minder dan een tiende. Is het mogelijk om op dit gebied algemene uitgangspunten voor de straftoemeting in zaken met meerdere delicten te formuleren, waarbij de oriëntatiepunten van de afzonderlijke delicten als uitgangspunt kunnen dienen? Een andere vraag is of het van belang is hoe divers de gepleegde delicten in de zaak zijn. In de in deel I gepresenteerde analyses bleek dat een grotere variatie in gepleegde delicten tot een hogere straf aanleiding kan geven. Is dit een algemeen te aanvaarden uitgangspunt?

Bij de invulling van de voorgaande systematiek moet het uitgangspunt zijn dat rechters in onderling overleg consensus over de vaststelling van oriëntatiepunten en de algemene uitgangspunten bij de straftoemeting trachten

te bereiken. Dat hoeven ze echter niet louter op basis van bestaande wetgeving en hun kennis en ervaring te doen. Zij kunnen daarbij namelijk ook aansluiting zoeken bij de huidige praktijk van straftoemeting en gegevens daarover. Dit op basis van empirische analyses, zoals gepresenteerd in deel I. Daarbij wordt een koppeling gelegd tussen de straftoemeting zoals die nu in de praktijk plaatsvindt en de relevant geachte kenmerken van de zaak. Dit is in feite de descriptieve beschrijving van de straftoemeting, waar Fokkens over sprak. Bij een dergelijke analyse 'spreken de cijfers', maar dit gebeurt niet zonder een bepaalde vormgeving van de structuur van de straftoemeting, die mede afhankelijk is van de informatie in de DCST (zie deel I). Voorzover consensus zou bestaan over een andere vormgeving daarvan, zou deze andere vormgeving in principe ook met een gelijksoortige empirische analyse kunnen worden gecombineerd.

Er zijn op termijn nog twee denkbare methoden bij verdere invulling van deze systematiek. De eerste methode is het benutten van de resultaten van empirisch onderzoek over de effectiviteit van straffen. Het is echter de (hier niet behandelde) vraag op welke punten de uitkomsten van dergelijk onderzoek duidelijk genoeg zijn om binnen afzienbare tijd toepasbaar te zijn. De tweede methode is het gebruik van de uitkomsten van resultaten van onderzoek naar publieke opinies over criteria voor straftoemeting. Ook dergelijk onderzoek is nog niet binnen afzienbare tijd toepasbaar.²⁸

Naast dergelijke algemene vragen die bij het ontwerpen van een stelsel van oriëntatiepunten kunnen dienen, rijzen aanvullende vragen. Deze richten zich met name op de bepaling welke specifieke kenmerken van delicten of dader aanleiding mogen zijn om van de oriëntatiepunten af te wijken. En voorzover deze

kenmerken er zijn, in welke mate deze tot afwijking kunnen leiden. Met andere woorden, welke bandbreedte van afwijking mogen bepaalde kenmerken opleveren?

Concreet gaat het om vraagstukken als:

- 1 In hoeverre zijn daderkenmerken van belang, naast delictkenmerken? De analyse laat zien dat daderkenmerken een rol spelen bij de variatie in straftoemeting, zij het een duidelijk kleinere dan de delictkenmerken. In hoeverre moet bijvoorbeeld recidive een oorzaak voor strafverzwaring en minderjarigheid voor strafverlichting? En hoe verklaren we het gegeven dat vrouwelijke daders voor hetzelfde misdrijf gemiddeld lichter worden gestraft dan mannelijke? Heeft dat bijvoorbeeld te maken met hun thuissituatie en in hoeverre mag die doorwerken in het vonnis? In hoeverre speelt de inkomenssituatie van de dader een rol bij het soort straf en de hoogte daarvan (de hoogte van een boete bijvoorbeeld)?
- 2 In welke mate mag en kan de houding van de dader tijdens de zitting de straftoemeting beïnvloeden?
- 3 Is er overeenstemming over de omschrijving van de criteria om voor strafverzwaring of strafverlichting ten opzichte van het standaardgeval te kiezen? De analyses in deel I laten zien dat er aanzienlijke verschillen zijn in de frequentie waarmee strafverzwarende of straflichtende omstandigheden door de verschillende hoven worden aangevoerd. Zijn er duidelijke criteria te formuleren voor kwalificaties als 'ernstige verstoring van de rechtsorde'? En in welke mate mag een dergelijke kwalificatie gevolgen hebben voor de straftoemeting?

Voor zover immers rechters op dit gebied verschillende criteria aanleggen - zowel voor

de afbakening van de relevante kenmerken als het belang daarvan voor afwijkingen van de oriëntatiepunten -, zal het gebruik van oriëntatiepunten op zich niet voldoende zijn om tot eenheid van straftoemeting te komen.

Door anderen is al opgemerkt dat een open houding en bereidheid om de uitgangspunten bij de motivering van de hoogte van de straf te expliciteren en ter discussie te stellen van wezenlijk belang is (Schmidt 2005). De overtuiging dat een vergelijking van 'gevallen' in rechtszaken - ook bij strafzaken - mogelijk is, vormt daarbij een uitgangspunt. De in deel I gepresenteerde analyse geeft, naar onze mening, steun aan deze overtuiging.

Daar waar criteria expliciet zijn, kan ook worden bekeken in hoeverre zaken op deze criteria 'gelijk' scoren dan wel verschillen. Als vervolgens ook de betekenis van eventuele verschillen voor de straftoemeting wordt geëxpliciteerd, heeft het proces van straftoemeting aan transparantie gewonnen.

²⁸ Zie in dit verband Beaujean (2007).

08

Goede informatie over vergelijkbare gevallen?

In het bovenstaande werd geschetst hoe empirische analyses rechters kunnen helpen om consensus over oriëntatiepunten en algemene vragen bij de straftoemeting te bereiken. Daarbij is de beschrijving van de huidige praktijk een mogelijk hulpmiddel. Een voorbeeld zijn de analyses in deel I. De uitkomsten van deze analyses kunnen indirect worden gebruikt bij discussies over algemene uitgangspunten en oriëntatiepunten, maar ook direct ter afleiding van oriëntatiepunten, voorzover deze uit de huidige straftoemtingspraktijk zijn te destilleren. Op de volgende pagina illustreren we dit. Vooralsnog zijn we gebonden aan de beperkingen van het gegevensmateriaal van de DCST, zoals geschetst in deel I. Deze databank bevat alleen een deel van de zaken waarin de hoven een gevangenisstraf van ten minste 4 jaar hebben opgelegd. Het gehanteerde selectiecriteria is daarbij niet echt gelukkig. De huidige databank hanteert als criterium een opgelegde gevangenisstraf van 4 jaar of meer. Dit betekent dat bij typen zaken waarbij rechters geneigd zijn straffen rond de 4 jaar op te leggen, slechts de zwaardere strafopleggingen in de databank terug te vinden zijn. Wanneer de informatie uit de databank daadwerkelijk wordt gebruikt, zal de indruk ontstaan dat rechters bij dit type zaken gemiddeld hogere straffen opleggen dan werkelijk het geval is. Vanuit deze optiek zou het beter zijn om in de databank alle zaken op te nemen, waarbij het zwaarste bewezen verklaarde feit een strafmaximum van meer dan een bepaald aantal jaren kent. Daarbij komt nog dat de vullingsgraad van de databank beperkt is. Vooral in de eerste jaren na opstart (2000) en opnieuw in de laatste jaren (2005 en 2006) bevat ze slechts een beperkt deel van de zaken waarin de hoven straffen van 4 jaar en meer opleggen (zie deel I). Uiteraard kan de kracht en de breedte van

de analyses en daarmee ook de toepassing daarvan voor de verdere ontwikkeling van oriëntatiepunten groter worden, naarmate het bereik van de databank op deze gebieden verbeterd. Een dergelijke uitbreiding past in het in de inleiding genoemde streven om alle rechterlijke uitspraken ‘van enige algemene relevantie’ op het internet op te nemen. Bij de verdere ontwikkeling van een databank in deze richting is de volgende bevinding van Schoep en Schuyt (2005) van belang. Zij constateren dat de factor tijd als een hinderpaal bij zowel de vulling als het gebruik van de databank wordt ervaren. Zowel het verstrekken van de informatie ter vulling van de databank als de vergaring van de relevante informatie uit de databank is volgens velen te bewerkelijk in de drukke rechterlijke praktijk. Schoep en Schuyt pleiten in dit verband voor integratie van informatievoorziening en -vergaring in het standaardwerkproces bij de behandeling van zware strafzaken (op. cit., p.67). De informatievergaring kan in ieder geval worden vergemakkelijkt als de hier voorgestelde wijziging en aanvulling van de databank wordt doorgevoerd.

We presenteren de mogelijkheden die de analyses van deel I bieden om via de huidige straftoemtingspraktijk een oriëntatiepunt voor een specifieke zaak te verkrijgen. Dit doen we aan de hand van plaatjes die het computerscherm bij het bevragen van de informatie in de databank op het internet zou kunnen laten zien. De hier gekozen vormgeving neemt de specificatie van de relevante kenmerken van de zaak als uitgangspunt. Deze kunnen als zoekterm worden ingevoerd. Zie scherm 1. De vormgeving van de presentatie is verzorgd door BISTRO.²⁹

Scherf 1

Hier wordt dus een zaak gespecificeerd, waarbij drie delicten bewezen worden geacht: medeplegen doodslag, een voltooide diefstal d.m.v. braak en een poging tot invoer/uitvoer harddrugs. De dader is een man en er spelen verder geen bijzondere strafverzwarende of -verlichtende omstandigheden, noch bij de delicten, noch wat betreft de achtergronden en de houding van de dader. Op het scherm is in het algemeen ruimte voor het aanvinken van eventueel bij de straftoemeting relevante kenmerken, voorzover deze volgens de in de deel I gepresenteerde analyses bij de straftoemeting als strafverzwarend of -verlichtend element een rol blijken te spelen. Zo blijken mannen gemiddeld zwaarder

te worden gestraft dan vrouwen en daarom is dit kenmerk ook opgenomen (in DCST en in deze vormgeving). Het opnemen van een dergelijk kenmerk bij het gebruik van de uitkomsten als oriëntatiepunten is voor nadere discussie vatbaar. Wij illustreren hier primair de mogelijkheden van dit instrument. Bij de exacte invulling kunnen eventueel andere keuzes worden gemaakt.

Bij de huidige vormgeving van de DCST leidt het zoeken dikwijls tot heel veel of heel weinig vergelijkbare zaken. Deze klacht werd veelvuldig door rechters geuit (Schoep en Schuyt 2005, p.63). Beide uitkomsten zijn ongelukkig. Wanneer te veel zaken worden gevonden, is

²⁹ Met speciale dank aan Marc van Opijnen.

een nadere analyse bewerkelijk. Wanneer te weinig zaken worden gevonden, biedt de informatie een te smalle basis voor vergelijking. De hier gekozen weergave van informatie als resultaat van de zoekactie kent dit probleem niet. Deze bestaat namelijk steeds uit twee onderdelen, namelijk de gemiddeld voor een ideaaltypische ‘vergelijkbaar gemaakte’ zaak gegeven straf en verder de gegevens van de tien in de databank te vinden concrete ‘meest vergelijkbare’ zaken. De eerste uitkomst is gebaseerd op de in deel I gepresenteerde analyses van de straftoemeting door de hoven.

De tweede uitkomst maakt ook gebruik van die analyses, namelijk bij de vaststelling van de ‘mate van vergelijkbaarheid’ van de zaken. Hoe zwaarder het gewicht van een bepaald kenmerk bij de straftoemeting is, hoe sterker eventuele verschillen tussen zaken op dat betreffende kenmerk doorwegen in de vaststelling van de mate van verschil.

Scherms 2 brengt de informatie in beeld, die zo wordt verkregen bij de in scherm 1 ingevoerde zaaksgegevens.

HomeRegelgevingJurisprudentieVaknieuwsLit. & Docu.Help

Porta Iuris

Terug

Zoeken CST

Resultaatlijst

Uitspraak

Jurisprudentie consistente straftoemeting: resultaatlijst

Gezocht op: Delict: Doodslag (Medeplegen); Diefstal d.m.v. braak, etc. (Voltooid delict); invoer/uitvoer harddrugs (poging); Slachtoffer letsel: Overleden; Recidive: nee; Toerekenbaarheid: Normaal; Leeftijd: Meerderjarig

aanpassen

opnieuw

De combinatie van delict-, dader- en slachtofferkenmerken komt op basis van de verbanden van alle zaken in de databank overeen met een gemiddelde straf van: **9 jaar en 1 maand**.
De tien meeste gelijkende zaken worden hieronder getoond.

zaak	hof	datum	delicten	slachtoffer	veroordeelde	verzwarend	verlichtend	straf									
L.N.	hof	datum	aantal	hoogste max.	letsel	toerekenbaarheid	leeftijd	M/V	recidive	houding	rechtsorde	overig	63 Sr.	overig	gevangenis	TBS	
1	AY7973	's-Gravenhage	11-09-06	2	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	nee	nee	nee	nee	15.00	nee
2	AY8220	Amsterdam	24-03-06	3	15	overleden	enigszins verm.	>18	M	nee	nee	ja	nee	nee	nee	6.00	ja
3	AO2903	Arnhem	19-12-03	3	15	overleden	normaal	>18	M	nee	nee	ja	nee	nee	nee	8.00	nee
4	AO7432	's-Gravenhage	26-03-04	3	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	nee	nee	nee	nee	10.00	nee
5	AZ5734	's-Gravenhage	03-01-07	2	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	ja	nee	nee	nee	15.00	nee
6	AJ4507	Amsterdam	05-02-02	2	15	overleden	normaal	>18	M	nee	nee	ja	nee	nee	ja	6.00	nee
7	AA9694	Leeuwarden	29-01-01	2	15	overleden	normaal	>18	V	nee	nee	nee	nee	nee	nee	8.00	nee
8	AH9693	's-Hertogenbosch	2-07-03	3	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	nee	nee	nee	nee	6.00	nee
9	AE6892	Amsterdam	27-06-02	1	15	overleden	enigszins verm.	>18	M	nee	nee	nee	nee	nee	nee	6.00	nee
10	AIN2218	Amsterdam	18-04-06	1	15	overleden	normaal	>18	M	nee	nee	nee	nee	nee	nee	9.00	nee

Delicten

Algemeen

Samenvatting

Veroordeelde

Straffen

Strafmotivering

Bron

Aspecten

Gelijkenis

Drugsdelicten

Bewerken / handel softdrugs (Voltooid delict) - Opw art. 3 lid 1 ond B

Aanwezig hebben van softdrugs (Voltooid delict) - Opw art. 3 lid 1 ond C

Persoonlijke integriteit

Doodslag (Voltooid delict) - Sr art. 287

Wapens en munitie

Voorhanden hebben wapens / munitie cat. II, III (Voltooid delict) - WWM art. 26 lid 1

Scherms 2

HomeRegelgevingJurisprudentieVaknieuwsLit. & Docu.Help

Porta Iuris

Terug

Zoeken CST

Resultaatlijst

Uitspraak

Jurisprudentie consistente straftoemeting: resultaatlijst

Gezocht op: Delict: Doodslag (Medeplegen); Diefstal d.m.v. braak, etc. (Voltooid delict); invoer/uitvoer harddrugs (poging); Slachtoffer letsel: Overleden; Recidive: nee; Toerekenbaarheid: Normaal; Leeftijd: Meerderjarig

aanpassen

opnieuw

De combinatie van delict-, dader- en slachtofferkenmerken komt op basis van de verbanden van alle zaken in de databank overeen met een gemiddelde straf van: **9 jaar en 1 maand**.
De tien meeste gelijkende zaken worden hieronder getoond.

zaak	hof	datum	delicten	slachtoffer	veroordeelde	verzwarend	verlichtend	straf									
L.N.	hof	datum	aantal	hoogste max.	letsel	toerekenbaarheid	leeftijd	M/V	recidive	houding	rechtsorde	overig	63 Sr.	overig	gevangenis	TBS	
1	AY7973	's-Gravenhage	11-09-06	2	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	nee	nee	nee	nee	15.00	nee
2	AY8220	Amsterdam	24-03-06	3	15	overleden	enigszins verm.	>18	M	nee	nee	ja	nee	nee	nee	6.00	ja
3	AO2903	Arnhem	19-12-03	3	15	overleden	normaal	>18	M	nee	nee	ja	nee	nee	nee	8.00	nee
4	AO7432	's-Gravenhage	26-03-04	3	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	nee	nee	nee	nee	10.00	nee
5	AZ5734	's-Gravenhage	03-01-07	2	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	ja	nee	nee	nee	15.00	nee
6	AJ4507	Amsterdam	05-02-02	2	15	overleden	normaal	>18	M	nee	nee	ja	nee	nee	ja	6.00	nee
7	AA9694	Leeuwarden	29-01-01	2	15	overleden	normaal	>18	V	nee	nee	nee	nee	nee	nee	8.00	nee
8	AH9693	's-Hertogenbosch	2-07-03	3	15	overleden	normaal	>18	M	ja	nee	nee	nee	nee	nee	6.00	nee
9	AE6892	Amsterdam	27-06-02	1	15	overleden	enigszins verm.	>18	M	nee	nee	nee	nee	nee	nee	6.00	nee
10	AIN2218	Amsterdam	18-04-06	1	15	overleden	normaal	>18	M	nee	nee	nee	nee	nee	nee	9.00	nee

Delicten

Algemeen

Samenvatting

Veroordeelde

Straffen

Strafmotivering

Bron

Aspecten

Gelijkenis

Strafmotivering

Het hof heeft de op te leggen straf bepaald op grond van de ernst van de feiten en de omstandigheden waaronder deze zijn begaan en op grond van de persoon en de persoonlijke omstandigheden van de verdachte, zoals daarvan is gebleken uit het onderzoek ter terechtzitting.

Daarbij is in het bijzonder het volgende in aanmerking genomen.
De verdachte heeft een ander van het leven beroofd door met een vuurwapen op hem te schieten.
Door zo te handelen heeft de verdachte op grove wijze het hoogste rechtsgeod, het recht op leven, van die ander geschonden.
Daarnaast heeft de verdachte hennepplanten geteeld en aanwezig gehad. De uit hennepplanten verkregen stof is bij gebruik niet alleen schadelijk voor de gezondheid, maar is daarnaast direct en indirect oorzaak van vele vormen van criminaliteit.
Voorts is komen vast te staan dat de verdachte, blijkens een hem betreffend uittreksel uit het Justitieel Documentatieregister d.d. 24 april 2003 al eerder met justitie in aanraking is gekomen, hetgeen hem er kennelijk niet van heeft weerhouden onderhavige feiten te plegen.
Ook heeft het hof acht geslagen op de psychiatrische rapportage d.d. 14 juli 2003 en de psychologische rapportage d.d. 22 juli 2003 van de verdachte, waarin de persoonlijke achtergronden van de verdachte worden weergegeven en waar mede wordt ingegaan op de toerekeningsvatbaarheid van verdachte. De verdachte is volledig toerekeningsvatbaar verklaard. Het hof maakt die conclusie tot de zijne.

Alles overziende is het hof van oordeel dat een geheel onvoorwaardelijke gevangenisstraf van nader te noemen duur in dit geval passend en geboden is.

Het hof heeft onder ogen gezien dat de mogelijkheid bestaat dat de door het hof opgelegde straf een zwaardere straf zal zijn dan in eerste aanleg is opgelegd en door de advocaat-generaal gevorderd, gelet op het feit dat door het hof minder is bewezenverklaard dan

Scherms 3

De analyse laat boven in beeld dus zien wat de gemiddelde straf in de databank bij de ‘vergelijkbaar gemaakte’ zaak. Dit is dus te beschouwen als een oriëntatiepunt in de zaak met de opgegeven kenmerken, gebaseerd op alle informatie in de databank. Verder verschijnen 10 concrete ‘meest vergelijkbare’ zaken op het scherm. Weliswaar lijken deze zaken ‘zo veel mogelijk’ op de ingevoerde zaak, maar ze kunnen er toch van verschillen. Dit hangt af van de mate waarin de betreffende zaak met de opgegeven kenmerken uniek is. Daarom ook kan de gemiddelde straf van deze

10 zaken enigszins afwijken van het gegeven oriëntatiepunt.

Bijzonderheden van de 10 zaken kunnen vervolgens zichtbaar worden gemaakt door een zaak (in dit geval de tweede op de lijst: AO7432) te markeren. Enkele basiskkenmerken van die zaak verschijnen in het onderste gedeelte. Verdere bijzonderheden over deze vergelijkbare zaak kunnen worden verkregen door op één van de tabbladen boven het onderste veld te klikken. Een voorbeeld is de strafmotivering in de zaak, op scherm 3:

Deze presentatie is indicatief en in de huidige vormgeving gebaseerd op de informatie in de DCST. En daarmee dus beperkt tot de zwaardere strafzaken. Uitbreiding van dit principe naar een breder scala van strafzaken is uiteraard mogelijk, als ook daarvoor empirisch materiaal wordt verzameld. Daarbij is het zinvol de relevante criteria nader tegen het licht te houden en, op basis van consensus onder rechters of via empirische analyse, bij de vaststelling van oriëntatiepunten een rol te laten spelen.

Tot slot

Wanneer er consensus is over algemene uitgangspunten en de relevante criteria, is het op de geschetste manier mogelijk een informatiesysteem op te bouwen waaruit na invoer van de voor de zaak relevante kenmerken in handzame vorm een oriëntatiepunt bij elk type zaak wordt gegeven. Dit informatiesysteem baseert zich dan, gegeven die overeengekomen uitgangspunten en criteria, op de 'huidige praktijk van de straftoemeting'. De mogelijkheden van een dergelijk systeem zijn in het bovenstaande geschetst.

Uitbreiding van dit systeem naar het gehele scala van strafzaken vereist dan wel een uitbreiding van de informatievoorziening over de 'huidige praktijk' van straftoemeting. Een beperkte steekproef van 'kleinere' strafzaken en een uitgebreidere dekking van 'zwaardere' strafzaken zou daartoe noodzakelijk zijn.

Op deze manier kan een nieuwe databank in het leven worden geroepen, met gebruik van de bij het ontwerp en het gebruik van de Databank Consistente Straftoemeting opgedane kennis en ervaringen. De opbouw van een dergelijke databank is een investering en, wil deze lonen, dan is draagvlak en betrokkenheid binnen de rechterlijke organisatie

onontbeerlijk. Daartoe dienen de volgende vier voorwaarden te zijn vervuld:

- 1 Binnen de rechterlijke organisatie moet de overtuiging heersen dat vergroting van de consistentie in straftoemeting na te streven is. De acceptatie van een benadering van oriëntatiepunten als ijkpunten bij de straftoemeting is daarbij essentieel. Bij dit alles is van belang aansluiting te vinden op de motivering van de straftoemeting in het kader van PROMIS.
- 2 De via de nieuwe databank geleverde informatie moet aansluiten op de binnen de rechtspraak algemeen geaccepteerde criteria voor straftoemeting en oriëntatiepunten daarvoor bieden. Daarvoor is hierboven een aantal suggesties gedaan.
- 3 De essentiële informatie uit de nieuwe databank moet behoren tot de informatie die standaard bij het dossier van de zaak wordt gevoegd en geraadpleegd. Dit moet ook de bestuurlijk uitgedragen en op de werkvloer levende opvatting zijn.
- 4 Zowel de levering van informatie aan de Databank als het verkrijgen van de essentiële informatie uit de Databank moet zo efficiënt mogelijk worden ingebed in het primaire proces.

Literatuur

Beaujean, R.G.A., De rechter, de burger en het straftoemetinginstrumentarium, *Trema-straftoemetingsbulletin*, nr.2, oktober 2007 (p.9-13).

Berghuis, A.C., De harde en de zachte hand – een statistische analyse van verschillen in sanctiebeleid, *Trema XV*, 1992 3 (p.84-93).

CBS/WODC, *Criminaliteit en rechtshandhaving 2001*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2003 (WODC-reeks Onderzoek en Beleid nr.211).

CBS/WODC, *Criminaliteit en Rechtshandhaving 2006*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2007 (WODC-reeks Onderzoek en Beleid nr.255).

Corstens, G.J.M., Eenheid van rechtspraak, in het bijzonder in de strafrechtspleging, *Nederlands Juristenblad*, 1998, nr.7 (p.297-302).

Cozijn, C., P. van der Laan, A. Essers en F. Heide, De ernstscore. Een instrument voor analyse van strafrechtelijke afdoeningen, *Tijdschrift voor Criminologie*, 2000/1 (p.41-54).

Fiselier, J.P.S., Regionale verscheidenheid in de strafrechtspleging, *Delikt en delinkwent* 16 (1985), deel I (p.204-221) en deel II (p.283-300).

Franken, A.A., Een blijvend probleem: over straftoemeting en consistentie, *Trema Straftoemetingsbulletin*, november 2005 (2) (p.56-58).

Grapendaal, M., P.P. Groen en W. van der Heide, Duur en volume. Ontwikkelingen van de onvoorwaardelijke vrijheidsstraf tussen 1985 en 1995; feiten en verklaringen. Den Haag, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 1997 (Onderzoek en beleid nr.163).

Haentjes, R.C.P., Straftoemeting als beredeneerde keuze of het nut van de databank consistente straftoemeting, *Trema Straftoemetingsbulletin*, november 2005 (2) (p.48-54).

Heide, Wieger van, Frank van Tulder en Caspar Wiebrens, Strafrechter en strafketen: de gang van de zaken, 1995-2006, Raad voor de rechtspraak, Rechtstreeks 2007-3.

De Hullu, J., I.M. Koopmans en Th.A. de Roos, Het wettelijk strafmaximum. Een onderzoek naar het patroon van strafmaxima in het commune en het bijzondere strafrecht. Gouda Quint, Deventer, 1999 (Monografieën strafrecht, deel 24).

De Keijser, J.W., Punishment and purpose: from moral theory to punishment in action, Amsterdam, Thela Thesis, 2000.

De Keijser, J.W. en P.J. van Koppen, 'Compensatoir straffen: over de relatie tussen bewijs, overtuiging en straf', in: Het maatschappelijk oordeel en de strafrechter, J.W. de Keijser en H. Elffers (red.), Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2004 (p.133-183).

Commissie Leemhuis (Commissie toerusting en organisatie zittende magistratuur), Rechtspraak bij de tijd, Den Haag, 1998.

Lensing, J.A.W., Straftoemetingsrichtlijnen in Engeland. *Trema Straftoemetingsbulletin*, juni 2005 (1) (p.12-16).

Oskamp, E.W., Computerondersteuning bij straftoemeting. De ontwikkeling van een databank. Deventer, Gouda Quint, 1998 (proefschrift).

Raad voor de rechtspraak, Agenda van de Rechtspraak 2005-2008, Den Haag, 2004.

Raad voor de rechtspraak, Agenda van de Rechtspraak 2008-2011, Den Haag, 2007.

Raad voor de rechtspraak, Jaarverslag van de Rechtspraak 2005, Den Haag, 2006.

Roos, Th.A. de, en G.K. Schoep, Samenwerkend straffen – coördinatie van straftoemeting in een eerlijk proces, in: C.P.M. Cleiren en G.K. Schoep (red.), Rechterlijke samenwerking, Deventer: Gouda Quint, 2001 (E.M. Meijers Instituut) (p.33-48).

Schmidt, A., De cirkel is rond: over instrumenten die helpen bij straftoemeting, *Trema Straftoemetingsbulletin*, november 2005 (2) (p.43-47).

Schoep, G.K. en P.M. Schuyt, Instrumenten ter ondersteuning van de rechter bij de straftoemeting, Leiden, E.M. Meijers Instituut, 2005.

Schoep, G.K., Oriëntatiepunten straftoemeting in de strafmotivering, *Trema Straftoemetingsbulletin*, 2006 (2) (p.13-16).

Tulder, F. van, Straftoemeting bij schuld in het verkeer: een empirische analyse, *Trema Straftoemetingsbulletin*, 2003 (2) (p.81-87).

Tulder, F. van, Is de rechter zwaarder gaan straffen?, *Trema Straftoemetingsbulletin*, 2005 (1) (p.1-5).

Zoomer, O.J., De strafvordering en straftoemeting in gevallen van zware criminaliteit. Een overzicht van de jaren 1973-1976 en een analyse van de beslissingen van officieren van justitie. Den Haag, Staatsuitgeverij, 1981 (WODC-rapport nr.25).

Over de auteurs en medewerkers

Dr. Frank van Tulder is werkzaam als adviseur/onderzoeker bij de afdeling Ontwikkeling van de Raad voor de rechtspraak. Hij houdt zich bezig met de ontwikkeling en uitvoering van economisch en statistisch onderzoek bij de Raad en advisering op dit gebied. Het onderzoek betreft onder andere het beroep op de rechter (waaronder prognosemodellen op dit gebied), productiviteit van de rechtspraak, straftoemeting en rechtseenheid en de kosten-baten-afweging van rechtzoekenden.

Drs. Bart Diephuis is werkzaam als adviseur/onderzoeker bij de afdeling Ontwikkeling van de Raad voor de rechtspraak. Naast dit onderzoek naar straftoemeting houdt hij zich voornamelijk bezig met vragen rond de werklust van de Rechtspraak. Daartoe is hij betrokken bij het ontwikkelen en beheren van de Prognosemodellen Justitiële Keten Civiel & Bestuur (PMJ-CB) en de schattingen van de gevolgen van nieuwe wetgeving.

Dr. Albert Klijn is werkzaam als adviseur wetenschappelijk onderzoek bij de afdeling Ontwikkeling van de Raad voor de rechtspraak en belast met de ontwikkeling en uitvoering van het onderzoekprogramma.

Dr. Marnix Croes is vanuit het WODC gedetacheerd bij de Raad voor de rechtspraak en werkt als senior-onderzoeker aan de ontwikkeling en uitvoering van het onderzoekprogramma.

Colofon

Raad voor de rechtspraak
Postbus 90613
2509 LP Den Haag

Deze publicatie verschijnt in het kader van het wetenschappelijk onderzoeksprogramma van de Raad voor de rechtspraak. Uitgave daarvan betekent niet dat de inhoud het standpunt van de Raad voor de rechtspraak weergeeft.

Voor leden van de rechterlijke organisatie zijn gratis exemplaren beschikbaar.

Deze kunnen worden besteld bij:

Mw. M.I. Scholtz

Secretaris wetenschappelijk onderzoeksprogramma

Postbus 90613

2509 LP Den Haag

Tel. (070) 361 97 81

Researchmemoranda@rechtspraak.nl

De integrale tekst van dit rapport is gratis te downloaden van:

www.rechtspraak.nl/gerechten/Rvdr

Rubriek: wetenschappelijk onderzoek

Vormgeving

Aestron, Utrecht

Lithografie en druk

Joh. Enschedé, Amsterdam

Oplage

450 stuks

November 2007

© Staat der Nederlanden (Raad voor de rechtspraak)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, in een voor anderen toegankelijk gegevensbestand worden opgeslagen of worden openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Raad voor de rechtspraak. De toestemming wordt hierbij verleend voor het verveelvoudigen, in een gegevensbestand toegankelijk maken of openbaar maken waarvoor geen geldelijke of andere tegenprestatie wordt gevraagd en ontvangen en waarbij deze uitgave als bron wordt vermeld.

ISSN 1871-1650